

Καθηγητές, παπατζήδες και ηγεμονίσκοι
Κριτική, εξουσία και κοινωνική μορφή
στον Immanuel Kant

Θανάσης Γκιούρας

1. Το 1798 δημοσιεύθηκε στο Καίनिγκσμπεργκ της Πρωσίας ένα βιβλίο με τίτλο *Η διένεξη των σχολών, σε τρία μέρη*, με συντάκτη τον καθηγητή Λογικής και Μεταφυσικής Immanuel Kant. Σύμφωνα με τη δήλωση του ίδιου του συντάκτη στον Πρόλογο, το βιβλίο αυτό είχε σχηματιστεί αναδρομικά από τα τρία μέρη που το απαρτίζουν, η δε δημοσίευσή του είχε καταστεί δυνατή με το θάνατο του βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου Β΄ το 1797. Τούτο δε, επειδή ο βασιλιάς είχε υποχρεώσει τον καθηγητή να σταματήσει τις δημοσιεύσεις και τις αναφορές του στο Χριστιανισμό. Με το θάνατο του βασιλιά ο Kant θεώρησε πως δεν ήταν πλέον δεσμευμένος από κάποια υπόσχεση από πλευράς του, και προέβη στη δημοσίευση.¹

¹ Δεδομένου ότι έχω παρουσιάσει, με σχετικά διεξοδικό τρόπο, το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο γένεσης του εν λόγω συγγράμματος, στρέφωμαι απευθείας σε μια περιεκτική ανάλυσή του. Βλ. Immanuel Kant, *Η διένεξη των σχολών*. Εισαγωγή-μετάφραση Θ. Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα, 2004· η αναφορά στο έργο αυτό θα γίνεται με τη λέξη *Διένεξη* και με τον αριθμό σελίδας. Η βιβλιογραφία που παρατίθεται στην εισαγωγή του έργου αυτού λαμβάνεται ως γνωστή και για την παρούσα ανάλυση.

2.1. Η συγκρότηση και διατύπωση της κριτικής φιλοσοφίας αυτοκατανοείται, ως προς την κύρια πρόθεσή της, ως μια ιστορική (δηλαδή, βαθύτατα πρακτική) τομή στην εκδίπλωση των ειδικά ανθρώπινων δυνατοτήτων χειραφέτησης και αυτοπροσδιορισμού, στρεφόμενη με μάχιμο τρόπο (ήδη πριν την Κριτική του καθαρού Λόγου) στην καταπολέμηση των φανακισμών και των φαντασμαγοριών (*Blendwerk*) που στοιχειώνουν τόσο τη γνώση του φυσικού κόσμου όσο και τον κοινωνικό βίο. Η διενεκτική αυτή χωροθέτηση δύναται να ληφθεί ως πρίσμα το οποίο ταυτόχρονα συγκεντρώνει τις πρακτικές προθέσεις του κριτικού οικοδομήματος αφενός και εκπέμπει ορθοπρακτικά αιτήματα σε πολλαπλά πεδία του ανθρώπινου βίου αφετέρου, από τη θεσμική συνοχή της κοινωνικής μορφής μέχρι την έλλογη καλλιέργεια της ανθρώπινης φυσιολογίας και ψυχικής αρετής.² Η αρχική παραδοχή των ανά χείρας παραθέσεων, είναι ότι η καντιανή κριτική φιλοσοφία αυτοκατανοείται μέσα από τη μεθοδικότητα του συνολικού έργου της ως μία ενιαία και μεγαλειώδης κίνηση κριτικής αποστασιοποίησης από την γνωσιακή προκατάληψη και αγκύλωση της υστερομεσαιωνικής μεταφυσικής και, ακολούθως, στην ανασυγκρότηση ενός συστήματος έλλογης κριτικής γνώσης (δηλαδή συγκεκριμένων περιεχομένων) μέσα από το πλαίσιο που προέκυψε από την κριτική³ – αυτή την πορεία περιγράφει συνοπτικά ο ίδιος ο Kant σε επιστολή της 11.9.1787 στον

² Σημαντικές ως προς αυτή την πρόσληψη, η οποία αφορά άμεσα τη Διένεξη, είναι οι αναλύσεις των Gilles Deleuze, *Kant's critical philosophy. The doctrine of the faculties* [1963]. Λονδίνο, 1984, J. Agnoli (*Politik und Geschichte. Schriften zur Theorie*. Φράμπουργκ 2001, σ. 131 κ.ε.), J. Derrida ("Mochlos" or, *The conflict of the faculties* στη συλλογή κειμένων: Richard Rand (επιμ.), *Logomachia, The conflict of the faculties*. University of Nebraska Press 1992), Ψυχοπαίδη («On the logic of the realization of Reason in society and history». *Kant: Making Reason intuitive*, επιμ. K. Goudeli, P. Kontos, I. Patelli. Palgrave 2007) και βεβαίως η συστηματική ανάλυση του Reinhard Brandt, *Universität zwischen Selbst- und Fremdbestimmung. Kants 'Streit der Fakultäten'. Mit einem Anhang zu Heideggers 'Rektorsrede'*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, Sonderband 5, Βερολίνο 2003, απέναντι στην οποία υπολείπεται σαφώς η συλλογή κειμένων Volker Gerhardt (Επιμ.), *Kant im Streit der Fakultäten*. Βερολίνο / Νέα Υόρκη 2005. Η ενδεχομένως πρώτη, πολεμική χρήση της Διένεξης, γίνεται από τον Karl Rosenkranz το 1844, με εφελτήριο την υπόθεση Bruno Bauer (βλ. το κείμενο *Περί της παρουσίας από τον Kant του αναγκαίου ανταγωνισμού μεταξύ των τριών ανώτερων και της κατώτερης σχολής των πανεπιστημίων μας*, αναδημοσιευμένο στο Karl Rosenkranz, *Neue Studien. Bd. 2: Studien zur Literaturgeschichte*. Λιψία 1875. Για το ιστορικό πλαίσιο βλ. Wilhelm Dilthey, «Der Streit Kants mit der Zensur über das Recht freier Religionsforschung» [1890], *Gesammelte Schriften*, τ. 4, Λιψία/Βερολίνο 1925, Emil Arnoldt, *Gesammelte Schriften*. Bd. VI. Beiträge zu dem Material der Geschichte von Kants Leben und Schriftstellertätigkeit in Bezug auf seine "Religionslehre" und seine Konflikt mit der preussischen Regierung. Zwei kleinere Aufsätze, Βερολίνο 1909, Giuseppe Landolfi Petrone, *L'ancella della ragione. Le origini di Der Streit der Fakultäten di Kant*. Νάπολη 1997.

³ Βλ. ενδεικτικά Αλίκη Λαβράνου, *Γνώση και πράξη. Για τη σχέση θεωρητικού και πρακτικού Λόγου στον Ιμμάνουελ Kant*. Πόλις, Αθήνα 2010.

Ludwig Heinrich Jakob, όταν αναφέρει ότι μετά τη συγγραφή της τρίτης Κριτικής (που εδώ ακόμη έχει τον τίτλο *Κριτική της καλαισθησίας*), θα έχει ολοκληρώσει την κριτική ενασχόλησή του για να προχωρήσει στην 'δογματική'.⁴ Στη βάση αυτού του προγράμματος, η κριτική φιλοσοφία χωρεί στη συγκρότηση, ή τουλάχιστον στη σκιαγραφία ενός εμπράγματος και πρακτικού πλαισίου ανάλυσης αναφορικά με την κατανόηση του πανεπιστημιακού θεσμού ως θεσμού καλλιέργειας της κοινωνικής γνώσης και αυτογνωσίας, καθώς και με τη συγκρότηση του δημόσιου χώρου ως ενός άκρως δυναμικού πλαισίου ανθρωπίνης επαφής, το οποίο (δύναται να) προπαρασκευάζει τα αντίστοιχα υποκείμενα για τη χειραφέτησή τους – και να φιλοξενεί την κριτική στις αποφάσεις της πολιτικής εξουσίας.

2.2. Η δυναμική ανάπτυξη του κριτικού καντιανού επιχειρήματος που οριοθετεί τον τόπο της δραστηριοποίησής του βρίσκεται σε 'ανιχνευτική' σχέση με την ανάπτυξη της κλασικής πολιτικής οικονομίας, η οποία πραγματοποιείται την ίδια περίοδο.⁵ Η ανιχνευτική αυτή επαφή, από πλευράς Kant, έχει σημαντικές συνέπειες για την αρχική σύλληψη και έκφραση του τόπου της κριτικής: «Δεν ήταν άσχημη η σκέψη εκείνου που πρώτος είχε την ιδέα και την πρότεινε προς δημόσια εφαρμογή, να μεταχειριστεί το σύνολο της γνώσης (κατ' ουσίαν τις κεφαλές που ασχολούνται με αυτήν) με εργοστασιακό τρόπο, μέσω καταμερισμού των εργασιών, όπου θα διορίζονταν τόσοι δημόσιοι διδάσκαλοι, καθηγητές, σε όσες ειδικεύσεις των επιστημών υπάρχουν, ως θεματοφύλακές τους, οι οποίοι θα αποτελούσαν ένα είδος μορφωμένης κοινότητας ονόματι *πανεπιστήμιο* ... που θα είχε την αυτονομία της (διότι περί ειδημόνων μόνον ειδήμονες μπορούν να διατυπώσουν κρίση)».⁶ Είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό, ότι η εργασιακά καταμερισμένη οργάνωση της παραγωγής γνώσης δεν ανάγεται σε κάποια 'καθαρά' εξελικτική αντίληψη περί της κοινωνίας και των θεσμών της, αλλά είναι ήδη εξαρχής διαμεσολαβημένη από αναστοχαστική δραστηριότητα – ενός κάποιου, ανώνυμου πλέον, στοχαστή – και από τη δημοσιοποίηση και δημόσια αποδοχή του θεσμού παραγωγής γνώσης. Το πανεπιστήμιο είναι αποδεκτό όχι απλώς και μόνο επειδή υπάρχει ιστορικά, αλλά

⁴ Βλ. Kant's *Gesammelte Schriften*. Herausgegeben von der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Τόμ. 10 *Briefwechsel, erster Band, 1747-1788*. Βερολίνο/Λιψία 1922, σ. 494 (εφεξής *Briefwechsel*).

⁵ Για ορισμένες γραμματολογικές παρατηρήσεις αναφορικά με την ανάγνωση του σμιθιανού έργου από τον Kant, ιδιαίτερα της *Θεωρίας των ηθικών συναισθημάτων* (καθώς είναι σαφής η ανάγνωση του *Πλούτου των εθνών*), πρβλ. Samuel Fleischacker, «Philosophy in Moral Practice: Kant and Adam Smith». *Kant-Studien*, τόμ. 82, τχ. 3, 1991, και του ιδίου, «Values behind the market: Kant's response to the *Wealth of Nations*». *History of political thought*, τόμ. 17, τχ. 3, 1996. Για μια περιεχομενική προσέγγιση του σμιθιανού έργου, η οποία αναδεικνύει τις προκείμενες της ηθικοπρακτικής θεωρίας, πρβλ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, «Ο Adam Smith και η κριτική μέθοδος της Πολιτικής Οικονομίας». *Αξιολογικά*, τχ. 1, 1990.

⁶ Διένεξη σ. 103.

επειδή αντεπεξέρχεται ορθώς (με στοιχεία αυτονομίας) στην καλλιέργεια της γνώσης (και στη δυνατότητα της κριτικής). Η θεσμοποίηση του οικοδομήματος του Λόγου, ή αλλιώς η υποστασιοποίησή του σε ιστορικό χρόνο, λαμβάνει τις διαστάσεις του συσχετισμού δημόσιο-ιδιωτικό, ενσωματώνοντας ταυτόχρονα την οικονομική εδραίωσή του. Μια προϋπόθεση που λανθάνει εδώ από την πλευρά του Kant, είναι ότι η αντίστοιχη παραγωγή γνώσης, από το οργανωμένο και κριτικό πανεπιστήμιο, διασταυρώνεται με τις χρηματικές ροές που συνέχουν το σώμα της αστικής κοινωνίας, ενισχύοντας την πραγματοποίηση αξιών που δεν είναι οικονομικές, και δεν αποφεύγουν – από τη σκοπιά του Kant – να αντιπαρατεθούν με τις οικονομικές αξίες.

Ο διαχωρισμός δημόσιου και ιδιωτικού προέρχεται εδώ από τον κοινωνικό εργασιακό καταμερισμό και αποτελεί άλλωστε μία από τις πάγιες προκείμενες της διένεξης, καθώς το κριτικό επιχείρημα αντιμετωπίζει διαρκώς απόπειρες υπέρβασης τού εν λόγω ορίου και από τις δύο πλευρές. Αυτή η δυναμική και αντιθετική βάση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού αποτελεί ένα από τα βαθύτερα θεμέλια της Διένεξης. Σαφώς, η ρήση για την «εργοστασιακή» οργάνωση του συνόλου των ειδημόνων δεν είναι απαραίτητο να ανάγεται σε άμεση ‘επιρροή’ της θεωρίας του Adam Smith, αλλά θα μπορούσε να αποτελεί κριτική μετεξέλιξη καμεραλιστικών απόψεων, οι οποίες έχουν πλούσια παράδοση στον κεντροευρωπαϊκό χώρο, όπως άλλωστε ίχνη τους απαντούν και στο καντιανό έργο. Ωστόσο, η κριτική διάσταση του επιχειρήματος αναδεικνύεται ως η κυρίαρχη επίσης και στη σύλληψη του εργασιακού καταμερισμού, καθώς το όλο επιχείρημα περί του πανεπιστημίου, της δημοσιότητας και της εξουσίας διατυπώνεται από μια σκοπιά που δεν ταυτίζεται με την (κλασικά καμεραλιστική) αύξηση της ευημερίας των υπηκόων, αλλά η οποία θρέφει το διττό αίτημα: καλλιέργειας της αλήθειας (ως διαφορετικής από την ευημερεύουσα ή μη ιδιοτέλεια) και της δυνατότητας πρακτικού αυτοκαθορισμού. Είναι άλλωστε γνωστό, ότι μία από τις κύριες βάσεις της καντιανής κριτικής είναι η ριζική απόσταση από την ευδαιμονία (όχι η απόρριψή της), με σκοπό τον ριζικό έλεγχο των δυνατοτήτων γνώσης και πράξης του ίδιου του υποκειμένου στο οποίο αναφέρεται, με οιονεί αυταπόδεικτο τρόπο, η ευδαιμονία. Ήδη από αυτή την άποψη μπορεί να γίνει λόγος για μια υπόρρητη ‘κριτική’ της οικονομίας (όχι: της πολιτικής οικονομίας, αλλά με την πολιτική οικονομία), καθώς το σύστημα των παραδοσιακών οικονομικών σκοπών δύναται πλέον να συλληφθεί από την κριτική φιλοσοφία ως τόσο ‘διαλεκτικό’ (δηλαδή, σύμφωνα με την καντιανή ορολογία, απατηλό, φαντασμαγορικό) όσο και οι διάφορες απόψεις περί της ύπαρξης ή ανυπαρξίας του Θεού. Το 1781 ο Kant θα διατυπώσει τα εξής άκρως διαφωτιστικά επιστολιμαία σχόλια τόσο αναφορικά με τη σκοποθεσία του κριτικού οικοδομήματος όσο και αναφορικά με τις τακτικές κινήσεις της κριτικής στο φάσμα που περιλαμβάνει το πανεπιστήμιο (ως τόπο των ‘σχολών’) και τον ‘κόσμο’ – αποδέκτης της επιστολής είναι ο Marcus

Herz: «Από την πλευρά μου δεν επιδίωξα πουθενά να δημιουργήσω φαντασμαγορίες και να διατυπώσω οιονεί λόγους [Scheingründe] για να μπαλώσω το σύστημά μου, αλλά άφησα καλύτερα να περάσουν χρόνια για να καταλήξω σε μια ολοκληρωμένη άποψη, η οποία μου φαινόταν πλήρως επαρκής, στην οποία εν τέλει κατέληξα, ούτως ώστε (κάτι που δεν συνέβη ποτέ με κάποιο από τα άλλα συγγράμματά μου) ακόμη και τώρα δεν υπάρχει τίποτε που θα ήθελα να αλλάξω, όσο αφορά το κυρίως θέμα, [...]. Τούτο το είδος έρευνας θα παραμείνει δύσκολο, διότι περιέχει την μεταφυσική της μεταφυσικής, αν και συλλογίζομαι ένα σχέδιο σύμφωνα με το οποίο μπορεί να γίνει δημοφιλές· ωστόσο θα ήταν άσχημο να μπει αυτό εξαρχής, μια και έπρεπε πρώτα να ξεκαθαρίσει η βάση, πολύ περισσότερο καθώς έπρεπε να είναι σαφές στην ολότητά του και σε όλες τις διαρθρώσεις του αυτό το είδος γνώσης· αλλιώς, θα έπρεπε να ξεκινήσω μόνο από αυτό που παρουσίασα υπό τον τίτλο της αντινομίας του κ. Λ., πράγμα που θα μπορούσε να γίνει με μια πολύ ανθηρή παρουσίαση και θα είχε προκαλέσει ευχαρίστηση στον αναγνώστη να διερευνά πίσω από τις πηγές αυτής της διένεξης. Ωστόσο, πρέπει πρώτα να αναγνωρίσει κανείς το δικαίωμα της σχολής,⁷ και κατόπιν μπορεί να δει κατά πόσο ζει για να ευχαριστεί τον κόσμο».⁸ Η κριτική στη φαντασμαγορία αποτελεί αφετηριακό και συνάμα συγκροτησιακό στοιχείο της κριτικής φιλοσοφίας του Kant, όπως εξάλλου τονίζει ο ίδιος ήδη από το 1765 στον Johann Heinrich Lambert.⁹

Η διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας χρήσης του Λόγου παραπέμπει σε μια πολύπλοκη πραγματικότητα η οποία αποκτά τις δομικές και ορθοπρακτικές προϋποθέσεις της από την ενεργοποίηση του συνολικού οικοδομήματος της κριτικής γνώσης. Το συμπέρασμα αυτό διατυπώνεται σχεδόν ρητά στην *Ανθρωπολογία* (1798). Εξετάζοντας τη γνωστική δύναμη (*Erkenntnisvermögen*) από τη διανοητική πλευρά της ο Kant συνοψίζει: «Μια ορθή διάνοια, μια εξασκημένη κριτική δύναμη και ένας θεμελιώδης Λόγος αποτελούν το πλήρες εύρος της διανοητικής γνωστικής δύναμης· κυρίως εφόσον αυτή η δύναμη κρίνεται ως ικανότητα για την προώθηση του πρακτικού στοιχείου, δηλαδή για σκοπούς».¹⁰ ακολούθως, αυτό το πλέγμα των γνωστικών ικανοτήτων επαναδιατυπώνεται επεξηγηματικά μέσα από ένα πλαίσιο ιεραρχικών σχέσεων, το οποίο με τη σειρά του φωτίζει την εσωτερική (ρητά πρακτική) λειτουργία της κριτικής φιλοσοφικής πρόθεσης: «Ο οικιακός υπηρέτης ή ο δημόσιος υπάλληλος που τελεί υπό αντίστοιχες εντολές χρειάζεται να έχει απλώς διάνοια· ο αξιωματικός, στον οποίο έχουν προδιαγραφεί οι γενικοί κανόνες για την ανατιθέμενη δραστηριότητα και τώρα είναι μόνος του για να αποφασίσει τι πρέπει να γίνει στην εκάστοτε περίπτωση, χρειάζεται κριτική

⁷ Schule· εννοείται η σχολαστική παράδοση.

⁸ Briefwechsel σ. 269-270, η όποια έμφαση στο πρωτότυπο.

⁹ Briefwechsel σ. 55.

¹⁰ Immanuel Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Werkausgabe*, τόμ. 12. Επιμ. W. Weischedel, Φραγκφούρτη/Μάιν 1968, σ. 507.

δύναμη· ο [δε] στρατηγός που πρέπει να κρίνει τις δυνατές περιπτώσεις και να διανοηθεί ο ίδιος τους κανόνες που τις διέπουν, πρέπει να κατέχει Λόγο».¹¹ Μέσα από αυτούς τους συσχετισμούς τίθεται αφενός σε κριτική προοπτική η υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων, καθώς οι εκάστοτε (άνισες) κοινωνικές και πολιτικές θέσεις εξηγούνται όχι ως προς την απατηλή αυταξία (ή απαξία) τους, αλλά αναφορικά με το κοινό δεσμευτικό στοιχείο τους που φαίνεται να εξαυλώνεται μέσα από τις αισθητηριακές προσκολλήσεις του, ενώ αφετέρου η κριτική φιλοσοφία 'κτίζει' το 'δικό' της κράτος, το οποίο δεν είναι άλλο από το υπάρχον κράτος, εφόσον αυτό έχει διαμεσολαβηθεί από την κριτική και έχει προσανατολιστεί στο Λόγο. Είναι δε άκρως ενδεικτικό, ότι αυτή η ιεράρχηση δεν ισχύει για το πεδίο της ηθικότητας, και συγκεκριμένα της θρησκευτικής πίστης, στην οποία κάθε άτομο οφείλει να αναπτύξει το δικό του Λόγο (και την δική του ευθύνη).

Η σχετικοποίηση των οικονομικών στόχων (με την έννοια της ριζικής πολυσχιδίας, τόσο ατομικής όσο και συμφεροντολογικής που πηγάζει από τον εργασιακό καταμερισμό της αστικής κοινωνίας), επιβάλλει σε όλους τους θεσμούς που υπόκεινται σε κριτικό έλεγχο, άρα και στο πανεπιστήμιο, την αναδρομή στους όρους των εκάστοτε σκοπών και αρχών, ως θεμελιώδη κίνηση διαμεσολάβησης και αναθεμελίωσης των περιεχομένων της κοινωνικής δυναμικής. Η κυκλοφορία της γνώσης τείνει να προσλάβει διαστάσεις της χρηματικής κυκλοφορίας, μεταδίδοντας τις ορθές (χρυσές) αξίες στους συνδιαλεγόμενους συναλλασσόμενους. Ο τρόπος εν γένει της σύλληψης της ανθρωπίνης κοινότητας αποτελεί ένα από τα κλειδιά ερμηνείας της Διένεξης. Η αντίληψη αυτή θα πρέπει να ληφθεί κατά κυριολεξία, καθώς η έννοια της κοινότητας στον Kant τίθεται ρητά ως δυναμική κοινότητα συναλλαγών: «Η λέξη κοινότητα στη γλώσσα μας είναι δίσημη, και μπορεί να σημαίνει τόσο *communio* όσο και *commercium*. Εδώ θα την χρησιμοποιούμε με την τελευταία έννοια, ως μια δυναμική κοινότητα [*dynamischen Gemeinschaft*], χωρίς την οποία δεν θα μπορούσε να γνωσθεί ποτέ ούτε ακόμη και η χωρική συνεύρεση (*communio spatii*)».¹² Το πρότυπο της δυναμικής κοινότητας ισχύει τόσο για τη σύλληψη του

¹¹ *Anthropologie* σ. 508.

¹² Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft. Werkausgabe*, τόμ. 3-4. Επιμ. W. Weischedel, Φραγκφούρτη/Μάιν 1968, σ. B260 (εφεξής KrV). Η παρατήρηση αυτή, από την τρίτη αναλογία της εμπειρίας στην *Κριτική του καθαρού Λόγου*, λέει πολύ περισσότερα απ' ό,τι θα μπορούσε να υποτεθεί σε μια πρώτη ανάγνωση: Από την πλευρά της ιστορικής συγκρότησής του, ο όρος *commercium* (ο ευρύτερος από τους δύο που αναφέρει ο Kant) έχει αρχικά κοσμική σημασία αναφερόμενος στο εμπόριο, στη συναλλαγή, στην εμπορευματική ανταλλαγή (αργότερα αποκτά δογματική-θρησκευτική σημασία για την «μίξη» και την «κράση» του θείου και του ανθρώπινου στοιχείου). Κυριολεκτικά συνώνυμά του είναι *mercatura*, *action comercandi*, *commutatio*, *auctio*, *conductio*, *emptio*, *locatio*, *negotiatio*, *venditio*, *comercion* (η δυνατότητα, το δικαίωμα αγοραπωλησίας), *forum*, *merx*, όπως και τα ελληνικά 'συνάλλαγμα', 'συναλλαγή', 'συνωνή' και 'επιμιξία'. τα δε μεταφορικά συνώνυμα του όρου φανερώνουν ευρύτερες

κοινωνικού σώματος το οποίο θα πραγματοποιήσει τις αξίες του πρακτικού ορθού Λόγου, όσο και για την ορθή λειτουργία του πανεπιστημίου καθεαυτό, εκτείνεται δε ως αξίωση μέχρι και στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας. Το καντιανό πανεπιστήμιο είναι ένα εργοστάσιο παραγωγής διάφορων επιπέδων γνώσης, εντασσόμενο σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

3. Επιστρέφοντας από την υπερβατολογική θεμελίωση στην εμπράγματη και έμπρακτη κριτική, το καντιανό επιχείρημα αποκτά περαιτέρω συνθετότητα με τρόπο ο οποίος επιτρέπει τον εντοπισμό του Νέου (δηλαδή του αιτήματος

πτυχές της νοηματοδότησής του: *conversatio, communitas, consuetudo, pactum, contractus, societas, facultas, potestas, coetus, collegium, colloquium, consensus, consortium, conspiratio, convivium, transitus, usus* (πρβλ. *Thesaurus Lingua Latina* 3: 1871-1879). Αντίστοιχα, ο όρος *communio* έχει ήδη από τον 4ο-5ο αιώνα θρησκευτικό περιεχόμενο, αναφερόμενος είτε στην κοινότητα των αγίων, είτε στην ευχαριστιακή κοινότητα η οποία συμμετέχει 'από κοινού' στην ευχαριστία, χωρίς όμως να αποτελεί μια ένωση. Η λογική συγκρότηση της καντιανής κοινότητας μέσα από την επιλογή των σημασιών του *communio* και του *commercium*, πέρα από τη χρησιμότητα που θα μπορούσε να έχει για τη φυσική επιστήμη, δεν τονίζει απλώς τη δυναμική διάσταση της ανθρώπινης συνεύρεσης – μέσα από τον τονισμό των συναλλαγών, εμπορικών και πνευματικών, που εκφράζει το *commercium*, μια ιδέα που απαντά ήδη στον Spinoza – αλλά οροθετεί και συγκροτησιακές 'προτιμήσεις' από την πλευρά του Λόγου μεταξύ διάφορων μορφικών πεδίων, καθώς η *communio* παραπέμπει σε εκκλησιαστικές συνενυρέσεις της θείας ευχαριστίας, δηλαδή σε κοινότητες οι οποίες είναι ετερόνομες και υποταγμένες σε μια εξωτερική σκοποθεσία. Το γεγονός ότι η κοινότητα είναι πρωτίστως κοινότητα συναλλαγών και όχι κοινότητα πιστών αναδεικνύει τη νεωτερική, αστική ταυτότητα της κοινωνίας που αναδύεται μέσα από το καντιανό επιχείρημα. Αντιστρόφως, δεδομένου ότι αυτή η παρατήρηση διατυπώνεται στην Κριτική του καθαρού Λόγου, η οποία κυρίως (αλλά όχι αποκλειστικά) επαναθεμελιώνει τη δυνατότητα γνώσης της φύσης, μπορεί να υποτεθεί ότι η καντιανή 'φύση' μεσολαβείται στους σχηματισμούς της από τη δυναμική της αστικής, συναλλακτικής κοινωνίας. Με αφορμή αυτή την εννοιολόγηση αξίζει να σημειωθεί εδώ, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό, η ιστορικότητα που χαρακτηρίζει και την ίδια: ο εντοπισμός από τον Kant του θεμελιώδους χαρακτηριστικού της ανθρώπινης *Gemeinschaft* στο δυναμικό *commercium*, το οποίο απέχει μεν αρκετά αλλά δεν είναι αποκομμένο από την μαρξική ανταλλαγή ποσών αφηρημένης εργασίας, αποτελεί για την αντίστοιχη περίοδο μια ριζοσπαστική και προοδευτική αντίληψη, η οποία καθιστά δυνατές περαιτέρω κριτικές αναζητήσεις. Έναν αιώνα αργότερα, όταν ο ιστορικός ορίζοντας έχει αναδείξει πληθώρα περιεχομένων και δυνάμεων αυτού του *commercium*, η επισήμανση της *Wechselwirkung*, της αλληλεπίδρασης ή αλληλεπενέργειας από τον Simmel (Georg Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Gesamtausgabe* τόμ. 11, Φραγκφούρτη/Μάιν 1992, σ. 42 κ.ε.) ως θεμελιώδους σχέσης (αλλά και από τον Friedrich Engels στην περιβόητη πραγματεία του ενάντια στον Dühring), αποτελεί υπαναχώρηση του κριτικού Λόγου (συγκρινόμενη έστω και με τις κατασκευές του Tönnies). Από τον επαναστατικό φορμαλισμό στον περιγραφικό φορμαλισμό χάνεται ακριβώς το περιεχόμενο της ριζοσπαστικής πράξης.

του Λόγου) σε ένα δυναμικό σύστημα μεταβολής. Η δε ‘επιστροφή’ αυτή σε εμπειρικές καταστάσεις (όπως αυτές που περιγράφονται στη Διένεξη) δεν είναι αποτέλεσμα αυθαίρετης απόφασης του συγγραφέα ή παρέκκλιση από μια ‘ο-χυρωμένη’ υπερβατολογία, αλλά είναι προδιαγεγραμμένη από την ίδια τη δομή του ορθού Λόγου: επανειλημμένα κατά την ανάλυση της Κριτικής του καθαρού Λόγου ο Kant τονίζει ότι το πλαίσιο των εννοιών και των κατηγοριών που παραθέτει η κριτική σκοπεύει μόνο στην δυνατότητα «εμπειρικής γνώσης»,¹³ η οποία, ακριβώς, μέσω της κριτικής δεν υπόκειται στην ‘άμεση’ υπαγόρευση περιεχομένων από την εμπειρία, αλλά ακριβώς αντίστροφα, εξασφαλίζει την αλήθεια του περιεχομένου της εμπειρίας ανατρέχοντας στους δυνατούς όρους του.¹⁴ Η σύλληψη του Kant προωθεί μια αντίληψη των κοινωνικών πρακτικών στις οποίες το πρότυπο της συνολικής πολιτικής λειτουργίας της κοινωνίας αναπαράγεται, μικρογραφικά και – εν μέρει – μεταφορικά στον μεμονωμένο θεσμό, ιδιαίτερα στο πανεπιστήμιο, το οποίο διέπεται και αυτό από ‘διαίρεση εξουσιών’ ή ορθότερα, από διαίρεση αρμοδιοτήτων: οι ανώτερες σχολές δραστηριοποιούνται, κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, εκτός πανεπιστημίου («και, ενώ δεν έχουν μεν στο πεδίο τους τη νομοθετική εξουσία, έχουν σίγουρα μέρος της εκτελεστικής»¹⁵), ενώ η κατώτερη σχολή διαμένει στο πανεπιστήμιο, δεν στρέφεται άμεσα στο λαό, και ασκεί ελεγκτική-δικαστική λειτουργία στα διδάγματα των υπόλοιπων σχολών, και όπου χρειαστεί, τους «μαδά χωρίς οίκτο όλα τα λαμπρά φτερά που [έχουν] δανειστεί από την κυβέρνηση».¹⁶

Το συνολικό κοινωνικό πλέγμα που αναδύεται μέσα από τους στοχασμούς για τη λειτουργία και τη θέση του πανεπιστημίου μπορεί, όπως αναφέρθηκε, να ανασυγκροτηθεί ως ένα πρισματικό πλαίσιο τα άκρα του οποίου καταλαμβάνουν το (εν εαυτώ διαφοροποιημένο και καταμερισμένο) πανεπιστήμιο αφενός και ο ηγεμονικός εξουσιαστικός φορέας αφετέρου, ενώ το μέσο, τρόπον τινά το ‘πλήρωμα’ του πλαισίου είναι η αστική κοινωνία. Η όλη ανάπτυξη συνεπώς θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένας σύνθετος συλλογισμός, στον οποίο η αντικατάσταση του μέσου από τους εκάστοτε εμπλεκόμενους φορείς καταλήγει σε διαφορετικά είδη γνώσης, διόλου ισότιμα από την πλευρά της κριτικής. Μεταξύ των τριών αυτών φορέων αναπτύσσονται σχέσεις οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να αναπαράγουν τόσο αποκλεισμούς (ως προς τη σύλληψη των άλλων σχέσεων και, πολύ περισσότερο, του συνολικού πλαισίου) όσο και χειραφετικά επιχειρήματα, τα οποία στον Kant έλκονται από τη γενική μορφή των σχέσεων που διαγράφεται εδώ κατ’ αρχήν ως δυνητική.

¹³ KrV B147· επίσης B269 κ.ε.

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά KrV B863-867.

¹⁵ Διένεξη σ. 105.

¹⁶ Διένεξη σ. 115.

4. Εν πρώτοις, το πανεπιστήμιο αναπαράγει εντός του τους κοινωνικούς διαχωρισμούς, ως καθαρά κρατικός, εξουσιαστικός θεσμός. Αυτή η σύλληψη επιτρέπει στον Kant την κριτική πραγμάτευση του πανεπιστημίου, με τρόπο ο οποίος αφενός δεν έτυχε της δέουσας προσοχής από τις διάφορες ‘καντιανές’ παραδόσεις που αναπτύχθηκαν τον 19ο και τον 20ό αιώνα, και ο οποίος αφετέρου προσφέρει μέχρι σήμερα αρκετές λαβές αντιμετώπισης του φαινομένου. Η διατομή του πανεπιστημίου βασίζεται εν πρώτοις σε «πάγια συνήθεια»,¹⁷ δηλαδή σε κάποια ιστορική διαδικασία που παγιώθηκε σε συγκεκριμένη θεσμική μορφή. Για άλλη μια φορά γίνεται σαφές ότι ο Kant δεν σχεδιάζει ένα ιδεατό και ιδεώδες πανεπιστήμιο *ex nihilo*, αλλά στρέφεται στην ανίχνευση των αξιακών δυνατοτήτων στις υπάρχουσες ιστορικές δομές που βασίζονται σε ένα πλαίσιο κοινωνικού καταμερισμού εργασίας.¹⁸ Ο βασικός διαχωρισμός του πανεπιστημίου αναπαράγει την εξουσιαστική τοπογραφία του άνω και του κάτω, τοποθετώντας τρεις σχολές στο ‘άνωτερο επίπεδο’ και μια σχολή στο ‘κάτωτερο’. Ο διαχωρισμός αυτός αναπαράγει ήδη μορφικά το βαθύτερο εξουσιαστικό υπόβαθρο στο οποίο βασίζεται με εμπράγματο τρόπο το συνολικό πανεπιστήμιο. Οι τρεις ανώτερες σχολές είναι ανώτερες όχι λόγω περιεχομένου αλλά λόγω του ότι βρίσκονται – για τους προαναφερθέντες λειτουργικούς και νομιμοποιητικούς λόγους – εγγύτερα στον κυρίαρχο ηγεμόνα ο οποίος είναι ταυτόχρονα και εργοδότης των αποφοίτων τους (σαφώς, δεν πρόκειται για το σύγχρονο μαζικό πανεπιστήμιο). Οι δίαυλοι επικοινωνίας των ανώτερων σχολών με την εξουσία είναι με τη σειρά τους παγιωμένοι σε διαφορετικά σύνολα γραπτών κανόνων. Η ανάδειξη του γραπτού λόγου ως κοινής βάσης για τη στοιχειοθέτηση της λειτουργίας των ανώτερων σχολών αποτελεί μια μορφική δέσμευση για σχέσεις που διαπερνούν το συνολικό πλαίσιο που αναφέρθηκε αρχικά. Η γραπτή μορφή των κανόνων εξασφαλίζει τη σταθερότητά τους σε πλαίσιο γενικότητας «καθώς, χωρίς τη γραφή, δεν θα υπήρχε κανένα πρότυπο, βατό σε όλους, προς το οποίο θα μπορούσε καθένας να προσανατολιστεί»¹⁹ – σημειωτέον, οι κανόνες αυτοί του θρησκευτικού δόγματος, του θετικού δικαίου και των υγειονομικών διατάξεων δεν έχουν υπαγορευτεί από το Λόγο αλλά, όπως αναφέρθηκε, προέρχονται αρχικά από ιστορική «πάγια συνήθεια» (ο Λόγος ανασυγκροτεί σε ένα δεύτερο επίπεδο την όποια αξιακή βάση τους). Η γενικότητα των γραπτών κανόνων επιτρέπει ακολούθως τη δεσμευτικότητα των πράξεων σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς η μεν πηγή των κανόνων είναι η «προαίρεση ενός ανώτερου φορέα»,²⁰ αλλά η γραπτή παγίωση επιτρέπει τη σταδιακή καλλιέργεια ερμηνειών των κανόνων, ούτως ώστε ήδη μέσω της γραπτής μορφής να προοικονομεί μια διαδικασία

¹⁷ Διένεξη σ. 105.

¹⁸ Βλ. εδώ το Παράρτημα, για το πρόγραμμα σπουδών στο δικό του, πραγματικό, πανεπιστήμιο.

¹⁹ Διένεξη σ. 113.

²⁰ Διένεξη σ. 113.

δημοσιότητας, η θεμελίωση της οποίας αναφέρθηκε προηγουμένως (με άλλα λόγια, το ελάχιστο επίπεδο της αστικής δημοσιότητας είναι η διάδοση του εναλφαβητισμού). Η γραπτή μορφή επιτρέπει επίσης την ανάπτυξη ερμηνευτικών μεθόδων, οι οποίες, όπως κάθε μέθοδος, δρουν αμφίδρομα φωτίζοντας όχι μόνο το προς ανάλυση αντικείμενο (φέρ' ειπείν τη Βίβλο ή τον εκάστοτε νομικό κώδικα), αλλά το ίδιο το υποκείμενο που τη χρησιμοποιεί (αυτό γίνεται πλήρως σαφές στο τρίτο κείμενο της Διένεξης, όπου ουσιαστικά το κριτικό υποκείμενο 'ερμηνεύει' τον φυσιολογικό εαυτό του). Τέλος, η γραπτή μορφή των κανόνων προετοιμάζει και δεσμεύσεις της ίδιας της εξουσίας υπό τη μορφή ενός γραπτού και κυρωμένου (από τον ορθό Λόγο) Συντάγματος. Οι τρεις ανώτερες σχολές μεριμνούν για την λυσιτελή καλλιέργεια των νομοποιητικών λόγων της ηγεμονίας υπό την διπλή εξουσιαστική προοπτική, ότι αφενός οι κεφαλές τους διορίζονται γι' αυτόν το λόγο από την κυβέρνηση και αφετέρου ότι οι ίδιες δεν κατέχουν ένα επιπλέον κριτήριο για την ορθότητα των διδασκαλιών τους πέρα από τις απαιτήσεις της εξουσίας.

Οι τρεις ανώτερες σχολές, το ιστορικά πιο βαρυσήμαντο τμήμα του πανεπιστημίου, τείνουν να αναπαράγουν τυφλώσεις, οι οποίες έχουν την καταβολή τους όχι απλώς στην ιστορία, αλλά στο συγκεκριμένο εξουσιαστικό πλαίσιο που διέπει την αστική κοινωνία. Αυτές δε οι τυφλώσεις δεν είναι μονοσήμαντες, καθώς αφενός γενικεύουν την μονοδιάστατη άποψη του ηγεμόνα για τη διατήρηση της εξουσίας και αφετέρου, από τη στιγμή που βυθίζονται στην κοινωνία, μέσω των αποφοίτων τους, έλκονται από την ιδιοτέλεια που προσιδιάζει σ' αυτή την κοινωνία, ώστε οι απόφοιτοι δύνανται να υποστούν οι ίδιοι οβιδιακές μεταμορφώσεις και να μετατραπούν από βοηθοί των ιδιωτών σε ιδιοτελείς καθοδηγητές τους. Μέσα στην κοινωνία πραγματοποιούνται διαρκείς μετατροπές των μέσων σε (αυτο)σκοπούς: συνεχίζοντας, τουλάχιστον σ' αυτό το επίπεδο, μια μακρόπνοη φιλοσοφική παράδοση, ο Kant εμφανίζει εν πρώτοις την κοινωνία ως τόπο στρέβλωσης, πράγμα που αποτελεί την ουσιαστική βάση της καντιανής διαλεκτικής η οποία ανακαλύπτει την τάση για στρεβλώσεις στην ίδια τη δομή του καθαρού Λόγου. Η δε εγγύτητα των ανώτερων σχολών στην εξουσία αποτελεί περαιτέρω 'εγγύηση' για τη στρεβλωτική συμπεριφορά τους, καθώς τα μέσα άσκησης της εξουσίας μπορούν εύκολα να συμμετάσχουν στη λαμπρότητα του εξουσιαστικού αυτοσκοπού και να ταυτιστούν με αυτόν. Μέχρι εδώ, αυτό που έχει ανορθωθεί μέσα στην καντιανή παράθεση είναι ένας πολιτικός μηχανισμός ο οποίος αναπαράγει τον εαυτό του ως τέτοιο, εκπέμποντας τόσο από την κορυφή του όσο και από τους λειτουργούς του απαιτήσεις υπακοής και υποτέλειας.

Μέσα από την αλληλοδιαπλοκή των ανώτερων σχολών έρχονται στο φως δεσμευτικές σχέσεις που καθορίζουν την μορφή της αστικής κοινωνίας: η διατήρηση της ενσώματης υπόστασης επιτελείται ως έργο της ιατρικής σχολής, η οποία ολισθαίνει σε διατύπωση 'μηχανικών' και αθροιστικών λύσεων για τον

βίο· η διατήρηση της αναφοράς στους εμπράγματους όρους του βίου ανατίθεται, κατ' ανάγκην, στους νομικούς οι οποίοι, εξίσου κατ' ανάγκην, διατυπώνουν φορμαλιστικές λύσεις για εμπράγματα προβλήματα· η δε αναζήτηση του νοήματος του βίου ολισθαίνει διαρκώς στα χέρια του «παπαδαριού» το οποίο, ήδη από την αρχαία Ιουδαία (όπως θα διαπιστώσει με οργή ο Nietzsche), δεν παραλείπει να εκμεταλλευτεί προς ίδιον όφελος αυτήν τη θεμελιώδη αναζήτηση. Το κριτικό στοιχείο σ' αυτή τη διατύπωση, το οποίο θα βρει και αυτό τον τόπο του εντός του μηχανισμού (δηλαδή εντός της ιστορίας) βρίσκεται εν πρώτοις στο ότι η ίδια η παράθεση δεν ταυτίζεται με τον εξουσιαστικό μηχανισμό, αλλά αποπειράται να αναδείξει το 'λόγο' του, αυτό που συγκροτεί την ουσιώδη υφή του μέσω αποστασιοποίησης από την εμπειρία. Η κριτική αντιμετώπιση αποδεικνύει εδώ άλλη μια αποστασιοποίηση της 'χομπσιανής' θέσης καθώς υποστηρίζεται, ότι εάν ο μηχανισμός της κυριαρχίας περιοριστεί απλώς στην αναπαραγωγή του, θα τείνει να απωλέσει την ίδια τη βάση της εξουσίας, εν πρώτοις λόγω της γενίκευσης των τυφλωτικών χωρισμών τόσο εντός της κοινωνίας όσο και μεταξύ ιδιωτών και κυβέρνησης. Είναι όμως, σημαντικό ότι δεν απορρίπτεται συλλήβδην ο μηχανισμός, αλλά ότι η κριτική πραγματέυσή του βαίνει έσωθεν (με αφετηρία τη φιλοσοφία του Λόγου) προς ανάδειξη των ορθών, ουσιαστικών γενικών δυνατοτήτων.

5. Μέσα από αυτές τις διαπιστώσεις του Kant εντοπίζεται, κυριολεκτικά, η κριτική πρωτίστως και πάλι μέσα από τη δυνατότητα της οπτικής: ο Λόγος βλέπει τους αγώνες των μεσαιωνικών ιπποτών χωρίς να συμμετάσχει σ' αυτούς, αλλά με σαφή επίγνωση της αλληλοακύρωσης των φορέων τους,²¹ αναλαμβάνοντας, πολύ περισσότερο, το ρόλο του «αμερόληπτου κριτή».²² Το δεδομένο που είχε ωθήσει στην ανάδειξη του νεωτερικού φυσικοδικαϊκού κανονιστικού προτύπου για την ειρηνική ανθρώπινη συμβίωση, δηλαδή ο άκρως πραγματικός κίνδυνος της γενικευμένης πολεμικής σύρραξης – ο οποίος λαμβάνεται στο καντιανό έργο ως κορύφωση της εξουσιαστικής τύφλωσης – ενσωματώνεται στο κριτικό επιχείρημα ως θεμελιωτική βάση του και μάλιστα με διττό τρόπο: όχι μόνο μέσω της διαπίστωσης της φθοράς και της θανάτωσης των υποκειμένων, αλλά και από τη διαπίστωση, ότι οι δαπάνες του πολέμου βρίσκονται σε αντιστρόφως ανάλογη σχέση προς τις δαπάνες της παιδείας (μεταξύ άλλων, της συντήρησης του ίδιου του πανεπιστημίου και των δυνατοτήτων του).

Ο Kant υπογράμμισε την αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ της φιλοσοφικής κριτικής αφενός και της εμπόλεμης πολιτικής των συγκαιρινών κρατών αφετέρου, δύο χρόνια πριν τη δημοσίευση της Διένεξης, στην δεύτερη έκδοση της μικρής πραγματείας του για την Αιώνια ειρήνη. Σε ένα 'μυστικό άρθρο' που

²¹ KrV B450.

²² «unparteiische Kampfrichter», KrV B451.

πρόσθεσε στην έκδοση αυτή, ο Kant συνηγορεί ρητά υπέρ του δημοσίου διαλόγου των φιλοσόφων ως μακρόπνοης θεραπείας των διακρατικών πολέμων, υπό την προϋπόθεση, η οποία θα αναπτυχθεί διεξοδικά στη Διένεξη, ότι οι ίδιοι δεν ασκούν με οποιονδήποτε τρόπο εξουσία (όπως, συν τοις άλλοις, ορισμένοι νομικοί, που συναρπάζονται από το ξίφος που κρατά η δικαιοσύνη). Στο ίδιο αυτό πλαίσιο διατυπώνεται ένας ρητά νεωτερικός αποχωρισμός από κάθε είδους πλατωνικές αντιλήψεις περί των φιλοσόφων-βασιλέων: «Το ότι οι βασιλιάδες θα φιλοσοφούν ή ότι οι φιλόσοφοι θα γίνουν βασιλιάδες, δεν μπορεί να προσδοκάται, αλλά δεν είναι και επιθυμητό: επειδή η κατοχή της εξουσίας αναπόφευκτα διαφθείρει την ελεύθερη κρίση του Λόγου. Το ότι όμως οι βασιλιάδες ή οι βασιλικοί λαοί (εκείνοι που αυτοκυβερνώνται σύμφωνα με νόμους ισότητας) δεν ωθούν την τάξη των φιλοσόφων σε εξαφάνιση ή στη σιωπή, αλλά τους αφήνουν να μιλήσουν δημοσίως, είναι απαραίτητο και στους δύο για τη διαφώτιση της δραστηριότητάς τους, και επειδή η τάξη αυτή είναι σύμφωνα με τη φύση της ανίκανη για σχηματισμό συμμοριών και πολιτικών συλλόγων, δεν επισύρει την υποψία της δυσφήμισης ότι προπαγανδίζει».²³

6.1. Η σχέση του πανεπιστημίου – του τόπου της συστηματικής παραγωγής της γνώσης – με την εξουσία συλλαμβάνεται από τον Kant πρωτίστως από το θεσμικό και νομιμοποιητικό πλαίσιο που του προσφέρει η ιστορικά δεδομένη εξουσία, ιδιαίτερα δε μέσω της επίσης συστηματικής και διαρκούς ανάγκης της εξουσίας να διασφαλίσει κάποιες ουσιώδεις λειτουργίες της. Το καντιανό πανεπιστήμιο αρθρώνεται ενόψει της παραδοσιακής ηγεμονικής εξουσίας, αλλά και ως βάση της κριτικής της.²⁴ Η ιδεατή (κριτική) συγκρότηση του πανεπιστημίου «συμπίπτει επιτυχώς» με την υφιστάμενη ιστορική δομή του πρωτονεωτερικού πανεπιστημίου «αν και δεν θέλω, γι' αυτόν το λόγο, να συνηγορήσω υπέρ αυτής της τελευταίας ως εάν να ήταν αλάνθαστη».²⁵ Όπως και σε άλλες περιπτώσεις, έτσι και εδώ, ο Λόγος αφομοιώνει το προϋπάρχον υλικό, αποδίδοντάς του κυριολεκτικά αξία μέσα από την κριτική ανάλυσή του. Το ιδιάζον χαρακτηριστικό στις σχέσεις μεταξύ διενεκτικού μεν αλλά ορθολογικού πανεπιστημίου αφενός και του ηγεμόνα αφετέρου είναι ότι ο Λόγος (επιδιώκει να) είναι ταυτόχρονα κριτικός και νομιμόφρων. Το γεγονός και μόνο ότι η έδρα της εξουσίας και η πηγή της γνώσης είναι διακριτές στο πλαίσιο του εργασιακού καταμερισμού, αποτελεί την δομική προϋπόθεση για τη δυνατότητα άσκησης μιας κριτικής της εξουσίας (δηλαδή της πολιτικής θεωρίας),

²³ Immanuel Kant, *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik* 1. Werkausgabe, τόμ. 11. Επιμ. W. Weischedel, Φραγκφούρτη/Μάιν 1968, σ. 228.

²⁴ Για μια ιστορική αναδρομή βλ. εντελώς ενδεικτικά, Marc Raeff, «The Well-ordered Police State and the development of modernity in seventeenth- and eighteenth-century Europe: An attempt at a comparative approach». *The American historical review*, τόμ. 80, τχ. 5, 1975.

²⁵ Διένεξη σ. 111.

καθώς 'πλέον' η γνώση είναι 'απέναντι' στην εξουσία, η δε φιλοσοφική σχολή, ως κατώτερη, τοποθετείται στο απώτερο (σε σχέση με την εξουσία) άκρο του κοινωνικού φάσματος που αναπτύσσει η Διένεξη. Η δε σύλληψη του περιεχομένου της κυριαρχίας από τον Kant, εφόσον αυτή ασκείται από την ηγεμονική κυβέρνηση όπως υποτίθεται στο εισαγωγικό σχήμα της Διένεξης, αποκτά την κριτική λαβή της και αναδεικνύει τον ταυτόχρονα νεωτερικό και ρεαλιστικό χαρακτήρα της από τον τονισμό ότι: «Η κυβέρνηση ... ενδιαφέρεται σε μεγάλο βαθμό γι' αυτό που της εξασφαλίζει την εντονότερη και διαρκέστερη επιρροή επί του λαού»,²⁶ δηλαδή ενδιαφέρεται πρωτίστως για τη διατήρηση αυτής καθεαυτήν της εξουσιαστικής σχέσης.²⁷ Ακριβώς αυτό το «ενδιαφέρον» της κυβέρνησης, το οποίο συμπίπτει με το ζωτικό συμφέρον της, αποτελεί και μια αφετηρία για τη θέσπιση ενός «σχεδίου» (Διένεξη 111) καλλιέργειας της γνώσης μέσα από τα πανεπιστήμια προς όφελος της κυβέρνησης. Οι πανεπιστημιακές σχολές, ως θεσμικά τμήματα της κυριαρχίας, καλλιεργούν και αναπαράγουν τη γνώση που απαιτεί το συμφέρον της κυβέρνησης. Το περιεχόμενο της γνώσης υπαγορεύεται κατ' αρχάς από την εξουσία ή, με άλλα λόγια, η εξουσία καθιστά το περιεχόμενο της πανεπιστημιακής, συστηματικής γνώσης λειτουργικό-εργαλειακό στόχο της άσκησης της. Ο διαχωρισμός αυτός μεταξύ εξουσίας και δημόσια οργανωμένης γνώσης εμπεριέχει επίσης και τις πραγματικές υποδοχές για τη σχέση προς τους υπόλοιπους φορείς του κοινωνικού σώματος (το λαό), καθώς και αναδεικνύει τα όρια του εκάστοτε φορέα μέσα από τη (δυνητική) παρέμβαση του άλλου: οι διδάσκαλοι (των ανώτερων σχο-

²⁶ Διένεξη σ. 107.

²⁷ Η παρουσίαση αυτή του Kant για τη συμπεριφορά της κυβέρνησης διατυπώνεται σε επιχειρηματολογικό επίπεδο κατώτερο από την κανονιστική σύλληψη της κυβέρνησης καθεαυτήν. Κατά τη θεμελίωση της κυβερνητικής (εκτελεστικής) εξουσίας, στη *Μεταφυσική των ηθών*, ο Kant τονίζει τα εξής, με φρασεολογία που παραπέμπει τόσο στη ρουσοϊκή περί κυριαρχίας αντίληψη, όσο και στην δική του υπηρεσιακή αλληλογραφία με το βασιλιά της Πρωσίας για το ζήτημα της λογοκρισίας που αναφέρεται στον Πρόλογο της Διένεξης: «Ο ηγεμόνας του κράτους (*rex, princeps*) είναι εκείνο το (ηθικό ή φυσικό) πρόσωπο, στο οποίο ανήκει η εκτελεστική εξουσία (*potestas executoria*). (...) Ως ηθικό πρόσωπο ονομάζεται το *Διευθυντήριο*, η κυβέρνηση. Οι διαταγές του στο λαό και τους συμβούλους, και τους ανώτερους τους (υπουργοί) στους οποίους εναπόκειται η κρατική διοίκηση (*gubernatio*), είναι διατάγματα, αποφάσεις (όχι νόμοι), διότι αφορούν μία συγκεκριμένη περίπτωση και θεωρούνται μεταβλητές. Μια κυβέρνηση η οποία θα ήταν συγχρόνως και νομοθετική θα ονομαζόταν δεσποτική σε αντίθεση προς την πατριωτική, ως πατριωτική όμως δεν εννοείται μια πατερναλιστική (*regimen paternale*), καθώς αυτή είναι η πλέον δεσποτική όλων (μεταχειριζόμενη τους πολίτες ως παιδιά), αλλά μια κυβέρνηση της πατρίδας (*regimen civitatis et patriae*) [...]» (Immanuel Kant, *Die Metaphysik der Sitten. Werkausgabe*, τόμ. 8. Επιμ. W. Weischedel, Φραγκφούρτη/Μάιν 1968, παρ. 49, εφεξής MS).

λών) συναινούν στην υπόδειξη των ορίων τους από την κυβέρνηση (καθώς διορίζονται από αυτήν²⁸), η δε κυβέρνηση αντιλαμβάνεται ότι δεν πρέπει «αυτοπροσώπως να υποδυθεί τον ειδήμονα», διότι έτσι θα έχανε «τον προσήκοντα σεβασμό της»,²⁹ ο δε λαός έχει εδώ τον κατ' εξοχήν ισοπεδωτικό ρόλο απέναντι σε όποιον δεν αντεπεξέλθει στα έστω και τόσο ιδιοτελή αιτήματά του.

6.2. Μέσα από τη σχέση πανεπιστημίου και εξουσίας αναπαράγονται πολλαπλά επίπεδα αλήθειας, τα οποία χαρακτηρίζουν τον αναπτυγμένο κοινωνικό σχηματισμό που έχει μπροστά της η κριτική φιλοσοφία. Η καλλιέργεια της γνώσης δεν διαφεύγει κατ' αρχάς από το 'στενό' πλαίσιο της διανοητικής καλλιέργειας, οι αρχές της οποίας είναι πολιτικές· ο «σεβασμός» που προσήκει στην κυβέρνηση αποκτά εύθραυστα χαρακτηριστικά όταν εμπλακεί στην αναζήτηση της αλήθειας, δηλαδή μιας αρχής διαφορετικής από την ίδια· επίσης, ακριβώς μέσα από αυτούς τους διανοητικούς διαχωρισμούς, οι οποίοι είναι και θεσμικοί χωρισμοί, ανακύπτει το ζήτημα της ορθής ανεύρεσης και θεμελίωσης των αρχών που διέπουν αυτό το δυναμικό σύστημα. Η ιδιόμορφη πλευρά του καντιανού επιχειρήματος που αποκαλύπτεται μέσα από αυτόν το στοιχειώδη συσχετισμό, ανατρέχει στη δυνατότητα (ορθότερα: στην προϊούσα αδυναμία) νομιμοποίησης του εργαλειακού Λόγου και στην αναγκαιότητα (ιδιαίτερα από την πλευρά της χειραφετικής αξίας) αναδιατύπωσης του περιεχομένου της γνώσης. Μία από τις βαθύτερες βάσεις της διένεξης είναι η απειλή που προδιαγράφεται από την πλημμυρίδα του εργαλειακού Λόγου, ο οποίος φαίνεται να ξεχύνεται τόσο από το πεδίο της ατομικής *pursuit of happiness*, όσο και από την πλευρά της ηγεμονικής εξουσίας. Διατυπώνεται, με άλλα λόγια, στο καντιανό έργο μια αμφιβολία ως προς τη λυσιτέλεια της εμπειρικά πραγματικής αστικής κοινωνίας να πραγματώσει τις αξιακές απαιτήσεις του Λόγου· μια αμφιβολία που θα διατυπωθεί με διαφοροποιημένους όρους τόσο από τον Adam Smith όσο και από τον G. W.F. Hegel.

Ήδη αυτοί οι εμπράγματα συσχετισμοί καθιστούν απαραίτητη την ανεύρεση ενός σημείου, ενός τόπου ο οποίος θα παρέχει εγγυήσεις ορθότητας για όλες τις επιμερισμένες σκοπιές. Ο εντοπισμός του σημείου αυτού είναι και η 'γενέ-

²⁸ Μια από τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο διαφωτιστικό πρόγραμμα του Kant (Ciaran Cronin, «Kant's politics of Enlightenment». *Journal of the history of philosophy*, τόμ. 41, τχ. 1, 2003) τονίζει το γεγονός ότι ο διαχωρισμός δημόσιου και ιδιωτικού αναπαράγεται αναφορικά με τους ίδιους τους φορείς της γνώσης οι οποίοι, όντες απόφοιτοι του πανεπιστημίου, ασκούν το επάγγελμά τους εντός της αστικής κοινωνίας, δεσμευμένοι μέσω εργασιακής σύμβασης με τον ηγεμόνα. Το πρόσταγμα για τη δημόσια και ιδιωτική χρήση του Λόγου από τον Kant, στο γνωστό κείμενο του 1784 για τον Διαφωτισμό, αναπαράγει τον εν λόγω διαχωρισμό (ουσιαστικά, έστω και υπό άλλη μορφή, το διαχωρισμό *bourgeois* και *citoyen*), χρησιμοποιώντας τον ως εφαλτήριο για την εκδίπλωση του Διαφωτισμού.

²⁹ Διένεξη σ. 107.

θλια' τοπολογική εστία της κριτικής φιλοσοφίας, η οποία αναδεικνύεται μαχητικά, διενεκτικά εντός του πάλαι ποτέ πεδίου της δογματικής μεταφυσικής, δηλαδή της μεταφυσικής η οποία λειτουργούσε (και θα συνέχιζε να λειτουργεί) με ανεξέλεγκτες ουσιολογικές προαποφάσεις για τη ρύθμιση του ανθρώπινου κόσμου. Η διενεκτική διάνοιξη του τόπου της κριτικής δεν απειλεί, όμως τα ανθρώπινα συμφέροντα, αλλά απλώς εκείνους τους φορείς που ασκούσαν τη χειραγωγή τους: «Διότι πάντα υπήρχε μια μεταφυσική στον κόσμο και θα συνεχίσει άλλωστε να υπάρχει σ' αυτόν, μαζί της βέβαια και μια διαλεκτική του καθαρού Λόγου που της προσιδιάζει κατά φυσικό τρόπο. Η πρώτη και σημαντικότερη υπόθεση της φιλοσοφίας είναι λοιπόν να αφαιρέσει άπαξ δια παντός την αρνητική επίδραση της μεταφυσικής, σφραγίζοντας την πηγή των σφαλμάτων. Με αυτή την σημαντική μεταβολή στο πεδίο των επιστημών και την απώλεια που πρέπει να υποστεί ο θεωρησιακός Λόγος στην κτήση που μέχρι τώρα φανταζόταν ότι είχε, παραμένει εντούτοις οτιδήποτε αφορά την ανθρώπινη υπόθεση και το όφελος που αντλούσε μέχρι τώρα ο κόσμος από τις διδασκαλίες του ορθού Λόγου στην ίδια ευνοϊκή κατάσταση που ήταν και πριν, και η απώλεια πλήττει μόνο το μονοπώλιο των σχολών αλλά επ' ουδενί το συμφέρον των ανθρώπων».³⁰ Η διένεξη των ορίων των σχολών δεν οφείλεται λοιπόν απλώς στις υπονομευτικές μεθοδεύσεις του Wöllner και της βασιλικής εξουσίας, αλλά ελλοχεύει ήδη στη θεμελίωση της κριτικής του καθαρού Λόγου. Στην καντιανή πολιτική φιλοσοφία δεν επιτρέπεται μεν η αντίσταση στον ηγεμόνα· φαίνεται, όμως, ότι όχι μόνο επιτρέπονται, αλλά επιβάλλονται μικρές επαναστάσεις στα curricula των πανεπιστημιακών σχολών.

6.3. Η σχέση γνώσης και εξουσίας διαμεσολαβείται πλέον από ένα αναπτυσσόμενο, εργασιακά καταμερισμένο θεσμικό σύστημα· με τη σύλληψη αυτή ο Kant επαναδιατυπώνει σε νεωτερική βάση ένα από τα αρχαιότερα προβλήματα του φιλοσοφικού λόγου: σε ένα από τα γνωστότερα και πιο σχολιασμένα σημεία της πλατωνικής *Πολιτείας*, όπου ο Σωκράτης έχει καταλήξει, μαζί με τον υπομονετικό Γλαύκωνα, στην ανεύρεση της δικαιοσύνης ως θεμελιώδους πολιτικής αρετής, επαναδιατυπώνει το αίτημα του τεράστιου 'κύματος' που έχει γεννήσει η αναζήτηση της δίκαιης πολιτείας: «ἐὰν μή, ἦν δ' ἐγώ, ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, ... οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα, ... ταῖς πόλεσι».³¹ Ο συνδυασμός που απαιτεί η πλατωνική πολιτική θεωρία, ανατρέχει, όπως και η καντιανή, τόσο σε οικονομικο-κοινωνικές όσο και σε ψυχικές, 'εσωτερικές' προκείμενες, οι οποίες κορυφώνονται μέσω της φιλοσοφικής αναζήτησης στην ι-

³⁰ KrV Bxxxix-xxxii.

³¹ Πλάτων, *Πολιτεία*. Εισαγωγή-μετάφραση-ερμ. σημειώματα Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα 2002, 473c11-d3.

δέα του Αγαθού. Ωστόσο, στον Πλάτωνα η ανάδειξη του Αγαθού επιτυγχάνεται μέσα από μια διεξοδική τοποθέτηση ορίων τόσο στο κοινωνικό σώμα καθεαυτό (ένα είδος πρόληψης των συνεπειών του εργασιακού καταμερισμού με ταυτόχρονη εργαλειοποίησή του για την ανάδειξη των σώματος των φιλοσόφων-φυλάκων, δηλαδή του πολιτικού φορέα), όσο και στην ίδια τη διαδικασία της γνώσης, ενώ η διαλεκτική εξασφαλίζει ακριβώς την ανύψωση της φιλοσοφικής θέασης σε τόπο «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας»,³² σε μια αρχή που είναι ταυτόχρονα οντολογική, γνωστική, ηθική και αισθητική. Η γνωστική ανάδειξη του Αγαθού υποδηλώνει λοιπόν μια ουσιολογική προσοικείωση από την πλευρά της φιλοσοφίας, η νουνεχής εφαρμογή της οποίας αποτελεί την ιδιαίτερα πολιτική πράξη επί των κοινωνιών. Η ανωτερότητα του φιλοσοφικού απέναντι στον εξουσιαστικό Λόγο, η οποία θεμελιώνεται στον Πλάτωνα, διατηρείται και στον Kant, καθώς η φιλοσοφική σχολή οφείλει να έχει γνώμη για όλες τις διαταγές και να τις κρίνει,³³ αλλά μόνο εφόσον δεν εμπλέκεται στην πολιτική δραστηριότητα. Η βαθύτερη, ωστόσο, διαφορά μεταξύ της αρχαίας και της σύγχρονης αντίληψης έγκειται ακριβώς στο αίτημα του Διαφωτισμού των υποκειμένων, η αξία του οποίου συμπυκνώνεται στη γενικότητα ή μάλλον στη γενικευσιμότητά του, χωρίς να καταφεύγει διόλου σε πλατωνικές μεταθανάτιες συνεννέσεις και στην επιλογή των Μοιρών – αντιθέτως, η ετυμηγορία για τον ατομικό βίο λαμβάνει στον Kant αυστηρά ενδοκοσμικά, γήινα χαρακτηριστικά. Το ζήτημα της χειραφέτησης των υποκειμένων που διατυπώνεται από εδώ δεν έχει ρίζες στην πλατωνική μεθόδευση της θεμελίωσης του πολιτικού, ακριβώς λόγω της οντολογικής συστοιχίας των μικρών και μεγάλων γραμμάτων στην πολιτική φιλοσοφία.³⁴ Το χειραφετικό αίτημα του Διαφωτισμού – το οποίο αποτελεί το ενδότερο σκοπολογικό πρόγραμμα της κατώτερης σχολής στο καντιανό πανεπιστήμιο – έχει ως ρητή προϋπόθεση την κατ' αρχάς απαλλαγή από οντολογικές δεσμεύσεις και τον έλεγχο κάθε 'οντολογικής' απαίτησης ως προς την ορθοπρακτική διάστασή της (πολύ περισσότερο: η 'οντολογία' αρχίζει να ελέγχεται ως προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, ως οντολογία του δρώντος υποκειμένου, κάτι που θα αποτελέσει προγραμματικό στόχο του Hegel). Η δε ορθοπρακτική αυτή διάσταση έχει ριζικές συνέπειες για το ίδιο το πολιτικό υποκείμενο, για τον πάλοι ποτέ πλατωνικό 'βασιλέα', η νομοποίηση του οποίου πρέπει να ανατρέξει σε θεμελιωδώς διαφορετικούς όρους από τον καντιανό κυβερνήτη.

Με μια βαθύτερη αντιστροφή της έννοιας του Αγαθού, ο Kant ουσιαστικά υποστηρίζει ότι ο πλατωνικός φιλόσοφος-βασιλέας μπορεί να επιβιώσει στη νεωτερικότητα μόνο ως δημόσιο σύστημα εξουσίας και γνώσης, διαχωρισμένο εν

³² Πολιτεία 509b.

³³ Διένεξη σ. 109.

³⁴ Σαφώς, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, ότι αρύεται σημαντικές επιχειρηματολογικές τροπές από την αριστοτελική αντίληψη.

εαυτώ και οργανωμένο θεσμικά στη βάση γενικών αξιών. Οι χωρισμοί εδώ αποτελούν όρους – όχι απλά λειτουργικούς – νομιμοποίησης. Μέσα από αυτή τη συγκρότηση του νεωτερικού, κριτικού και εξουσιαστικού ταυτόχρονα πανεπιστημίου, τίθεται και ένα – όχι απλώς μορφολογικό – όριο απέναντι σε μορφές καλλιέργειας της γνώσης όπως η αρχαία ελληνική, η οποία επίσης αποπειράται να δώσει απάντηση στο ζήτημα της σχέσης γνώσης και εξουσίας. Η ουσιώδης διαμεσολαβητική λειτουργία του Αγαθού στον Πλάτωνα ως υπέρτατη βάση της πολιτικής συνοχής αντιμετωπίζει τους ποιητικούς φορείς της ανεξέλεγκτης γέννησης εικαστικών και λεκτικών μορφών ως επικίνδυνες αποκλίσεις, τις οποίες και αποκλείει από το ιδεώδες πολιτικό σώμα.³⁵ Ακριβώς η οντολογική πλήρωση της πλατωνικής πολιτικής έχει ανατραπεί από την κριτική του καθαρού Λόγου, καθώς στην πολιτική που προασπίζεται το κριτικό αίτημα δεν προϋποτίθεται με οντική ισχύ ούτε η θεία ύπαρξη, ούτε και η αθανασία της ψυχής. (Αντιστρόφως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προγραμματική εμμονή του Kant στην δυνατότητα κοινοποίησης σκέψεων ως βασικό πρότυπο του Διαφωτισμού, διασώζει, ως απόμακρο ίχνος, την πλατωνική πεποίθηση ότι η θέαση και γνώση του Αγαθού έχουν ήδη συμβάλλει στην πραγματοποίησή του· εντούτοις, και εδώ, ιδιαίτερα εδώ, η διαφορά βρίσκεται στην επιμονή της πρακτικής δυνατότητας, η οποία προδιαγράφεται από τον Kant και θα αποτελέσει την προγραμματική βάση της εγελιανής φιλοσοφίας).

Προσέτι η καντιανή ‘απάντηση’ στην αρχαία αντίληψη της πολιτικής συγκρότησης του Αγαθού αναδεικνύει τα ίχνη της πορείας ενσωμάτωσης του κλασικού επιχειρήματος σε ένα πλαίσιο ώριμης επίγνωσης της ιστορικότητας: σε ένα άλλο στάδιο επιχειρηματολογίας, όταν έχει πλέον επιτελέσει την περιγραφή του τυραννικού ανθρώπου, ο Σωκράτης επιστρέφει σε μια θεμελιώδη ‘τυπολογία’ των ανθρώπων: «διὰ ταῦτα δὴ καὶ ἀνθρώπων λέγομεν τὰ πρῶτα τριττὰ γένη εἶναι, φιλόσοφον, φιλόνικον, φιλοκερδές;» (Πολιτεία 581c3-4). Μέσα από αυτούς τους τρεις τύπους, οι οποίοι έχουν ήδη αναλυθεί σε προηγούμενα μέρη της Πολιτείας, διατυπώνεται με τελεσιδικο τρόπο η υπεροχή του «φιλοσόφου» στο πεδίο απόκτησης «ευδαιμονίας» και «ηδονής», καθώς, από όλες τις δυνατές ηδονές «τῆς δὲ τοῦ ὄντος θεας, οἷαν ἡδονὴν ἔχει, ἀδύνατον ἄλλῳ γεγεῖσθαι πλὴν τῷ φιλοσόφῳ» (Πολιτεία 582c7-9), ακριβώς δηλαδή η οντολογική θέαση του Αγαθού, που έχει διανύσει τόσο δρόμο μέσα στην Πολιτεία, παρέχει και την ανώτερη ηδονή στον φιλόσοφο άνθρωπο. Μετά από είκοσι περίπου αιώνες ο φιλόσοφος, ο φιλόνικος και ο φιλοκερδής ξανασυναντώνται (εάν ποτέ είχαν χωριστεί ριζικά) σε ένα πλαίσιο της αναδυόμενης αστικής κοινωνίας με πιο συγκεκριμένους, και ιστορικά βεβαρημένους ρόλους, καθώς ο φιλόσοφος είναι πανεπιστημιακός καθηγητής, ο φιλόνικος είναι ηγεμόνας (ή ηγεμονίσκος) και επικεφαλής ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού, και

³⁵ Για μια ανάλυση βλ. Θ. Νουτσόπουλος, *Αξία και Πολιτεία. Η χρηματική μορφή στον Πλάτωνα*. Παπαζήσης, Αθήνα, 2011.

ο φιλοκερδής επιδίδεται σε διαρκείς διασφαλίσεις της ιδιοκτησίας του (και, ει δυνατόν, της αύξησής της) μέσα από ένα σύστημα συναλλαγών και τυπικών νομικών κανόνων. Η επέκταση ακριβώς αυτής της δυναμικής έχει υποχρεώσει τον φιλοσοφικό λόγο σε πολλαπλές αναδιπλώσεις, καθώς αυτό που ήθελε να περιορίσει ο Πλάτωνας ανορθώνεται μέσα από το καντιανό επιχείρημα όχι μόνο ως ιδιοτελής κριτής της πανεπιστημιακής παραγωγής, αλλά και ως δυνάμει υποκείμενο χειραφέτησης, ως πολίτης ο οποίος αντιστοίχως θα ελέγξει τον «φιλόνικο» ηγεμόνα του ως προς τους ακόμη πιο δαπανηρούς σε χρήμα και σε ανθρώπους πολέμους του. Το πλατωνικό ιδεώδες, δηλαδή η αναστοχαστική αναζήτηση της αξιακής βάσης της πολιτείας ενσωματώνεται στην κριτική ανασυγκρότηση του ορθού Λόγου (κατόπιν απόρριψης των «μυστικών συναγωγών» και των «υποστασιοποιήσεων» των ιδεών) και μεθερμενεύεται ως αίτημα ελευθερίας κατά την εξέταση κάθε πολιτεύματος: «Ένα σύνταγμα της υπέρτατης ανθρώπινης ελευθερίας σύμφωνα με νόμους οι οποίοι επιτυγχάνουν ότι η ελευθερία του καθενός μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία των άλλων (όχι ένα πολίτευμα της υπέρτατης ευδαιμονίας, διότι αυτή θα προκύψει αφεαυτής), είναι τουλάχιστον μια αναγκαία Ιδέα, την οποία πρέπει να θέσει κανείς ως θεμέλιο όχι μόνο στο αρχικό σχέδιο ενός κρατικού συντάγματος, αλλά σε όλους τους νόμους, και στην οποία θα πρέπει κανείς κατ' αρχάς να αφαιρέσει από τα παρόντα εμπόδια, τα οποία ενδεχομένως δεν πηγάζουν αναπόφευκτα από την ανθρώπινη φύση όσο, πολύ περισσότερο, από την αμέλεια των γνήσιων Ιδεών στη νομοθεσία».³⁶ Το αίτημα της ελευθερίας καταγράφεται εδώ ως βασικό συντακτικό πρόσταγμα της κοινωνίας, με τρόπο ο οποίος χαρακτηρίζει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο τη διαφορά της κριτικής φιλοσοφίας από την αρχαία κλασική προσέγγιση της ελευθερίας: διόλου συμπτωματικά, στο θεμελιώδες πλατωνικό έργο η επιλογή της ελευθερίας, η ελεύθερη επιλογή γίνεται σε μυστικό, μεταθανάτιο πλαίσιο, υπό την αιγίδα της Λάχησης και με την αντιστικτική ετυμολογία: «θεὸς ἀναίτιος».³⁷ ο δρόμος από αυτή την επιλογή της αρετής μέχρι την ανθρώπινη κοινωνία είναι άκρως δύσκολος, αυτή είναι όμως η μεθόδευση η οποία σύμφωνα με την κριτική φιλοσοφία, από τον Kant μέχρι τον Marx, πρέπει να πραγματοποιηθεί εντός της κοινωνίας και από τα ίδια τα μέλη της: «Ελευθερία (ανεξαρτησία από την εξαναγκαστική αυθαιρεσία ενός άλλου), εφόσον μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία οποιουδήποτε άλλου σύμφωνα με ένα γενικό νόμο, είναι αυτό το μοναδικό, πρωταρχικό δικαίωμα που ανήκει σε κάθε άνθρωπο λόγω της ανθρώπινης ιδιότητάς του».³⁸ Η Λάχησης έχει υποχωρήσει τελεσίδικα στο πεδίο του μύθου. Όσο για την «ηδονή» του φιλοσόφου – αυτό μόνο να σημειωθεί μπορεί εδώ – φαίνεται ότι η ιστορικότητα απαιτεί και εδώ το χρέος της, καθώς η θέαση όχι του όντος αλλά

³⁶ KrV B373.

³⁷ Πολιτεία 617e5.

³⁸ MS σ. 345, πρβλ. και KrV B561-562.

του άκρως αφηρημένου συστήματος του καθαρού Λόγου καθιστά τον φιλόσοφο «ανάπηρο»,³⁹ και μάλιστα πιο γρήγορα από ό,τι τον σπουδαστή κάποιου άλλου επιστημονικού κλάδου (άλλη μια διαπίστωση για το διαφορετικό βάρος του καταμερισμού της εργασίας εντός του φιλοσοφικού λόγου).

Η διαλεκτική σχέση μεταξύ ηγεμόνα και πανεπιστημίου συνίσταται στο ότι καθένας αποτελεί για τον άλλο υλικό για διαφορετικό σκοπό: ο ηγεμόνας χρειάζεται το πανεπιστήμιο για τη σταθεροποίηση της νομιμότητάς του, και το πανεπιστήμιο – μέσα από το διχασμό των σχολών του – θεωρεί και τον ηγεμόνα ως στόχο παιδείας. Μέσα σ' αυτό το παιχνίδι οπτικής το πανεπιστήμιο λειτουργεί κατ' αρχήν ως θεματοφύλακας της επίγνωσης των χωρισμών, πράγμα που αντιστοίχως έχει επίπτωση τόσο στον τρόπο εφαρμογής όσο και στο περιεχόμενο της γνώσης.

7.1. Η σχέση πανεπιστημίου και κοινωνίας διαγράφεται από τον Kant με τον ίδιο δυναμικό τρόπο, ο οποίος χαρακτηρίζει και τη σχέση πανεπιστημίου και ηγεμόνα, δηλαδή είναι ουσιαστικά μια σχέση παιδείας, πάντα εντός του πλαισίου νομιμότητας. Εάν εξεταστεί από την πλευρά της κοινωνίας, η σχέση αυτή αναπαράγει ένα πλαίσιο ωφελιμισμού και εργαλειοποίησης που φαίνεται να συνέχει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα.⁴⁰ Παραδόξως, η αρχή του εργασιακού καταμερισμού που έχει εφαρμοστεί εξ αρχής για τη λογική λειτουργίας και για την τελεολογία του πανεπιστημίου δεν εφαρμόζεται για την εξήγηση της δραστηριότητας της κοινωνίας ως βάση της, αλλά συλλαμβάνεται ως προς το

³⁹ Διένεξη σ. 299.

⁴⁰ Οι στρατηγικές κινήσεις του Kant αναφορικά με την κοινωνία, εάν αναλυθούν στη βάση του συνολικού ώριμου έργου, ουσιαστικά την περίοδο που προετοιμάζει τη Διένεξη, αναδεικνύουν με αναπόφευκτο τρόπο εντασιακά χαρακτηριστικά μεταξύ της κανονιστικής και της 'ρεαλιστικής' περιγραφής του κοινωνικού σώματος. Σε κείμενα όπως η *Μεταφυσική των ηθών* και το κείμενο *Περί του κοινού αποφθέγματος*: Αυτό μπορεί να είναι ορθό στη θεωρία, αλλά δεν ισχύει στην πράξη, οι κοινωνικοί περιγράφονται ως φορείς δικαιωμάτων, ουσιαστικά ως υποκείμενα ελευθερίας, το συνεκτικό πλαίσιο των οποίων αποτελεί και την πηγή της κυριαρχίας και της πατριωτικής κυβέρνησης – σε ρητή, και στα δύο κείμενα, αντιπαράθεση προς το αυταρχικό πρότυπο της «πατρικής» κυβέρνησης, η οποία απαθανατίζεται στην βασιλική επιστολή που παρατίθεται στην αρχή της Διένεξης. Οι αρχικές περιγραφές του «λαού» στη Διένεξη, δεν βαίνουν όμως, από αυτές τις προκείμενες αλλά φαίνονται να ενσαρκώνουν το υλικό της ευδαιμονίας (και της στενομυαλιάς) που έχει αφαιρεθεί μεθοδικά από την κριτική φιλοσοφία (ουσιαστικά αυτή η αφαίρεση αποτελεί την στρατηγική κίνηση της *Κριτικής του πρακτικού Λόγου*). Η ένταση αυτή δεν αποτελεί αναντιστοιχία του καντιανού επιχειρήματος, αλλά πρόκληση αναδιατύπωσής του σε πλαίσιο κριτικής φιλοσοφίας της ιστορίας: ιδιαίτερα μέσα από τη Διένεξη, πρωτίστως μέσα από το δεύτερο κείμενο που αφορά τη νομική σχολή, αυτό που αναζητείται είναι η ιστορική δυνατότητα που θα επιτρέψει στον 'ιδιοτελή' λαό να ανέλθει στο επίπεδο του διαφωτισμένου υποκειμένου – και αυτή η δυνατότητα είναι η Γαλλική Επανάσταση.

αποτελέσμα της, καθώς οι κοινωνοί, οι ιδιώτες, λαμβάνονται κυρίως ως ατομικοί ιδιοκτήτες, προετοιμάζοντας μέσα από τις περιπαικτικές έως και αρχικά περιφρονητικές διαπιστώσεις του Kant αυτό που ο Marx θα ονομάσει «bourgeois Form», μικρόμυαλη μορφή συνείδησης. Παράλληλα όμως, με αυτή τη σύλληψη η κοινωνία λαμβάνεται εδώ από την κριτική εξέταση με το ίδιο ιστορικό ίχνος με το οποίο είναι βεβαρημένο και το πανεπιστήμιο, ώστε μπορεί και εδώ να ισχύσει για την κοινωνική δομή η επιφύλαξη που διατύπωσε ο Kant για την πανεπιστημιακή δομή – ότι «δεν θέλω ... να συνηγορήσω υπέρ αυτής ... ως εάν να ήταν αλάνθαστη».⁴¹ Η κοινωνία που απλώνεται μπροστά στο πανεπιστήμιο, και στην οποία ενεργοποιούνται οι απόφοιτοί του, είναι μια κοινωνία ιδιοκτησιακής εξατομίκευσης, η οποία χρειάζεται διαρκώς δικηγόρους για την προάσπιση των ιδιοκτησιακών ορίων ενώπιον των δικαστηρίων του ηγεμόνα, είναι μια κοινωνία που διέπεται από κάποια σωτηριολογικά συνθήματα, τα οποία συμβάλλουν –εμβαλωματικά, και πάντα υπό αίρεση – στον ψυχικό εφησυχασμό των ατόμων, όπως και είναι μια κοινωνία με στοιχειώδεις ιατρικές γνώσεις για την ‘ορθή’ διαγωγή του βίου, αν και ήδη το αίτημα της μακροβιότητας, μέσα από τον κυρίως ποσοτικό καθορισμό του, εγείρει ερωτήματα για τη δυνατή αξιακή πλήρωση (ή αποκένωση) αυτού του βίου. Φαίνεται ως εάν η εργασιακά καταμερισμένη δομή του πανεπιστημίου να ‘εκφράζεται’ στην κοινωνία, κυρίως αναφορικά με αυτό που αργότερα ο Hegel θα ονομάσει ‘σύστημα αναγκών’, και πάλι χωρίς η αντίληψη του Kant να ταυτίζεται με αυτό. Στις δραστηριοποιήσεις αυτές των ιδιωτών θα μπορούσε να εντοπιστεί μια ιδιαίτερη καντιανή θεωρία της ιδεολογίας, με την έννοια της περιορισμένης συνείδησης.⁴² Η εμμονή στη βάση της εξατομίκευσης αναφορικά με τα ‘λειτουργικά’ αγαθά της σωτηρίας, της ιδιοκτησίας και της υγείας (ορθότερα: της μακροζωίας) δεν παρέχει και τα κριτήρια της ‘ορθής’ αναζήτησης και άσκησής τους από τους ίδιους τους ιδιώτες – οι οποίοι, ως επί το πλείστον, σ’ αυτό το στάδιο, κρίνουν απλώς από το αποτέλεσμα και όχι από το περιεχόμενο – και γι’ αυτό το λόγο τα κριτήρια αυτά ‘παρέχονται’ στην κοινωνία από το ευρύτερο εργασιακά καταμερισμένο πλαίσιο που την διέπει μέσω πολλών συμφερόντων: αποτελεί ‘ορθό’ συμφέρον του ιδιώτη να ακολουθεί τα κελεύσματα και τις παραινέσεις των αποφοίτων του πανεπιστημίου, διότι έτσι

⁴¹ Διένεξη σ. 111.

⁴² Πρβλ. τη συνοπτική αναφορά (Διένεξη σ. 105), ότι οι απόφοιτοι των σχολών οι οποίοι έχουν αναλάβει ένα δημόσιο αξίωμα, «ενδέχεται» να ξεχάσουν πολλά από αυτά που έμαθαν «όσον αφορά τη θεωρία» και να ολισθήσουν στο επίπεδο των εμπειροτεχνών. Από την άποψη αυτή η κοινωνία εμφανίζεται ως πεδίο σταδιακής απόκρυψης των ουσιαστικών (θεωρητικών) περιεχομένων της γνώσης· πρβλ., όμως, την παρατήρηση στην Κριτική του καθαρού Λόγου (KrV B172-173), ότι ένας γιατρός, ένας δικαστής και ένας πολιτικός, δηλαδή άνθρωποι που έχουν αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο, έχουν ασκήσει σ’ αυτό μεν τη διάνοιά τους, αλλά η τριβή με τις εμπειρικές εφαρμογές της γνώσης τους θα οξύνει την κριτική δύναμή τους – εδώ η κοινωνία εμφανίζεται ως πεδίο κριτικής παιδείας.

επιτυγχάνει ομαλότερη συμβίωση στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο ελλοχεύουν όχι απλώς οι αβλαβείς ερασιτέχνες της γνώσης,⁴³ αλλά πολύ περισσότερο οι διάφοροι σεκταριστές, ψευδοπροφήτες, παπατζήδες, δικολάβροι, κομπογιαννίτες και εθνοσωτήρες, οι οποίοι θρέφονται από την ίδια την εξατομικευτική τύφλωση.⁴⁴

Αποτελεί συμφέρον του ηγεμόνα να διατηρεί τους ιδιώτες υπηκόους στα όρια που καλλιεργούν οι δημόσιοι αξιωματούχοι του όχι απλώς για λόγους καμεραλιστικής ευημερίας, αλλά για λόγους εμπράγματος διατήρησης της ίδιας της εξουσίας του (η ιδεολογική τύφλωση του ηγεμόνα ορίζεται εδώ ως προς την τήρηση των εξατομικευτικών χωρισμών της κοινωνίας, οι οποίοι και διευκολύνουν την κυβέρνησή του)· αποτελεί τέλος, συμφέρον του πανεπιστημίου να παρέχει τα ορθά κριτήρια της εξατομικευτικής δράσης, τόσο προς διατήρηση της σκοπιμότητας απασχόλησης των αποφοίτων όσο και – πράγμα σημαντικό από την πλευρά της κατώτερης σχολής – για τη διατήρηση μιας δυνατότητας υπέρβασης αυτών των χωρισμών ως προς την πολιτική πλευρά τους. Το ενδιαφέρον και η δυσκολία του καντιανού διενεκτικού επιχειρήματος είναι ότι επιχειρεί να διατυπώσει το ορθοπρακτικό αίτημα στρεφόμενο σε πραγματικές διαδικασίες και απορρίπτοντας ρητά⁴⁵ τις ‘καθαρές’ κατασκευές κρατών, με τρόπο ο οποίος επιτρέπει να αντικρίζουμε στις παραθέσεις της Διένεξης αρχικά πρότυπα για τη σύλληψη της αστικής κοινωνίας στην εγγεληνή Φιλοσοφία του δικαίου. Ωστόσο, η ίδια η σύλληψη της αστικής κοινωνίας και του (σκοπούμενου) πολιτεύματός της δεν είναι επ’ ουδενί μια απλή εμπειρική περιγραφή της υπάρχουσας αλλά – προσοικονομώντας και πάλι αντίστοιχες κατασκευές του Hegel όσο και του Marx – είναι η λογική ανασυγκρότησή της με εμπράγματους κατηγοριακούς όρους. Ο ίδιος ο Kant δεν θα παραλείψει να υπογραμμίσει τον συλλογιστικό χαρακτήρα της κατασκευής του κανονιστικά βαρύνοντος πολιτεύματος, της πολιτείας, σε μια προσπάθεια που χαρακτηρίζει ρητά (και αγωνι-

⁴³ Διένεξη σ. 105.

⁴⁴ Η απαρίθμηση των απατεώνων που ενεργοποιούνται μέσα στο λαό παράγοντας ψευδαισθήσεις θα μπορούσε να συνεχιστεί με τις αναφορές της *Ανθρωπολογίας* (*Anthropologie* 441), όπου γίνεται λόγος για εγγαστρίμυθους και θεράποντες της μαύρης μαγείας, με άμεση αναφορά στους γνωστούς εκείνη την περίοδο Johann Joseph Gaßner και Franz Anton Messmer. Επίσης, η προσκόλληση των ανθρώπων σε φορείς απατηλών υποσχέσεων δεν κρίνεται από την πλευρά της διανοητικής αδυναμίας τους, αλλά από την πλευρά της ηθικής φαυλότητάς τους: «Το γεγονός ότι οι άνθρωποι αφήνονται να εξαπατηθούν από θησαυροθήρες, αλχημιστές [Goldmachern] και παπατζήδες [Lotteriehändlern] δεν οφείλεται στη βλακεία αλλά στην κακή βούλησή τους, να γίνουν πλούσιοι σε βάρος άλλων χωρίς αντίστοιχο δικό τους κόπο» (*Anthropologie* 517). Βλ. για το θέμα αυτό Marian Füssel, «‘Charlataneria Eruditorum’. Zur sozialen Semantik des gelehrten Betrugs im 17. und 18. Jahrhundert». *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, τόμ. 27, 2004.

⁴⁵ Διένεξη σ. 257.

στικά) τις πολιτικές αντιλήψεις του στην όψιμη περίοδό του· στην Ανθρωπολογία λέγεται ρητά: «Η ελευθερία και ο νόμος (από τον οποίο περιορίζεται η πρώτη) είναι οι δύο αρμοί, γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η αστική νομοθεσία. – Για να είναι όμως αυτή η τελευταία αποτελεσματική και όχι μια απλή εξύμνηση, θα πρέπει να προστεθεί και ένα μέσο,⁴⁶ δηλαδή η βία [Gewalt], η οποία συνδυασμένη με αυτήν, βοηθά τις αρχές εκείνες να επιτύχουν. – Μπορεί τώρα κανείς όμως να διανοηθεί τέσσερις συνδυασμούς της τελευταίας με τα δύο προηγούμενα:

- A. Νόμος και ελευθερία χωρίς βία (αναρχία).
- B. Νόμος και βία χωρίς ελευθερία (δεσποτισμός).
- Γ. Βία χωρίς ελευθερία και νόμο (βαρβαρότητα).
- Δ. Βία με ελευθερία και νόμο (πολιτεία).

Βλέπουμε, ότι μόνο ο τελευταίος αξίζει να χαρακτηριστεί ένα αληθινό αστικό πολίτευμα· εν προκειμένω όμως, δεν αποσκοπεί κανείς σε μια από τις τρεις κρατικές μορφές (δημοκρατία), αλλά υπό τον όρο πολιτεία [Republik] εννοεί μόνο ένα κράτος εν γένει [...].⁴⁷

7.2. Ούσα λοιπόν πλέγμα συμφερόντων, η κοινωνία αποτελεί και πεδίο πραγματοποίησης της εξουσίας, τόσο των άμεσων ηγεμονικών αποφάσεων, οι οποίες (δέον όπως) αναφέρονται στη γενικότητα των ιδιωτών, όσο και των έμμεσα εξουσιαστικών χειρισμών των δημοσίων αξιωματούχων οι οποίοι συντηρούν, τρόπον τινά, την καθημερινότητα της εξουσίας στον άμβωνα, στο δικαστήριο, στο ιατρείο, και εντείνοντας τον λανθάνοντα ετεροκαθορισμό του κοινωνικού σώματος. Από εδώ διαγράφεται το άλλο σκέλος της δυνατότητας που επισημάνθηκε για το πανεπιστήμιο: ακριβώς όπως η δραστηριοποίηση των πανεπιστημιακών αποφοίτων καθιστά δυνατή τη μεθόδευση ορθοπρακτικών αιτημάτων στο πλαίσιο του νόμου, έτσι και η επαφή των ιδιωτών με τους λόγιους δύναται να γενικεύσει ή τουλάχιστον να διαδώσει αναστοχαστικά ανακρούσματα για την ίδια την κοινωνία μέσα από τη διάσταση της δημοσιότητας, δηλαδή εν πρώτοις της κοινοποίησης (και νομιμοποίησης) αυτών των ίδιων των μεθοδεύσεων.

Για τη δημοσιότητα όμως, θα έπρεπε να ισχύει το ίδιο μεθοδικό αίτημα της θεμελίωσης μιας έννοιας που ισχύει για κάθε έννοια στο καντιανό έργο: η αναδρομή στους όρους της θα μπορούσε να αποκαλύψει εσωτερικούς συσχετισμούς της κριτικής φιλοσοφίας, οι οποίοι λειτουργούν ως τροχοδείκτες για την κατοπινή πορεία της κριτικής. Επισημάνθηκε ήδη ότι για τον Kant η έννοια της κοινότητας συγκροτείται σε δυναμική βάση η οποία περιλαμβάνει το commercium τόσο των αγαθών όσο και των ιδεών· η ιδέα αυτή αναπτύσσεται

⁴⁶ Εδώ ο Kant θέτει την εξής υποσημείωση: «Κατ' αναλογία με τον medius terminus σε έναν συλλογισμό, ο οποίος, συνδυαζόμενος με το υποκείμενο και το κατηγορήμα της κρίσης, μας δίνει τα 4 σχήματα του συλλογισμού»

⁴⁷ *Anthropologie* σ. 686.

διεξοδικά στη Μεταφυσική των ηθών, καθώς, αναφορικά με τις μορφές των συμβάσεων, ενσωματώνει μορφές συναλλαγών που έχουν διατυπωθεί από το ρωμαϊκό δίκαιο. Αμέσως μετά την παρουσίαση των συμβασιακών μορφών, δηλαδή ενός βασικού πλέγματος κτητικών και ιδιοκτησιακών σχέσεων που διατρέχει τη συνολική κοινωνία, ο Kant παραθέτει ένα άκρως ενδιαφέρον, μικρό κεφάλαιο με τίτλο *Τι είναι το χρήμα*;

«Το χρήμα είναι ένα πράγμα, η χρήση του οποίου είναι δυνατή μόνο μέσω της εκποίησης του. Αυτό είναι μια καλή ονομαστική εξήγηση [Namenerklärung] του χρήματος (σύμφωνα με τον Achenwall), δηλαδή επαρκής για τη διαφοροποίηση αυτού του είδους των αντικειμένων της προαίρεσης από όλα τα άλλα· αλλά δεν μας παρέχει κανένα συμπέρασμα για τη δυνατότητα ενός τέτοιου πράγματος. Ωστόσο, από εδώ μπορεί να δει κανείς το εξής: ότι, πρώτον, αυτή η εκποίηση εντός της συναλλαγής δεν αποσκοπείται ως δωρεά, αλλά ως αμοιβαίος πορισμός (...)· δεύτερον, ότι εφόσον εννοείται ως ένα γενικά προτιμητέο απλό μέσο του εμπορίου (σε ένα λαό), το οποίο καθεαυτό δεν έχει καμία αξία, σε αντίθεση προς ένα πράγμα ως εμπόρευμα (δηλαδή, ενός πράγματος που έχει μια τέτοια αξία και αναφέρεται στην ιδιαίτερη ανάγκη αυτού ή εκείνου μέλους του λαού), [τότε] αντιπροσωπεύει όλα τα εμπορεύματα.

Μια οκά σιτάρι έχει την μεγαλύτερη άμεση αξία [directen Werth] ως μέσο [i-κανοποίησης] ανθρώπινων αναγκών. [...] Αντιθέτως, η αξία του χρήματος είναι μόνο έμμεση. Δεν μπορεί κανείς να το απολαύσει άμεσα, ή να το χρησιμοποιήσει άμεσα κάπου ως τέτοιο· αλλά πάντα είναι ένα μέσο το οποίο έχει την μεγαλύτερη χρησιμότητα [Brauchbarkeit] από όλα τα πράγματα.

Επ' αυτού μπορεί προσωρινά να θεμελιωθεί ένας πραγματικός ορισμός [Realdefinition] του χρήματος: είναι το γενικό μέσο συναλλαγής της φιλοπονίας των ανθρώπων μεταξύ τους, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε: ο εθνικός πλούτος, στο βαθμό που μπορεί να αποκτηθεί μέσω του χρήματος, είναι ουσιαστικά μόνο το σύνολο της φιλοπονίας με την οποία αλληλοαμείβονται οι άνθρωποι, και η οποία αντιπροσωπεύεται από το χρήμα που κυκλοφορεί στο λαό.

Το πράγμα λοιπόν που πρέπει να ονομαστεί χρήμα, θα πρέπει να έχει κοστίζει τόση φιλοπονία για τη γέννησή του ή για τον πορισμό του από άλλους ανθρώπους, ώστε αυτή να είναι ίση με τη φιλοπονία μέσω της οποίας πρέπει να αποκτώνται τα εμπορεύματα (ως φυσικά ή τεχνητά προϊόντα) και έναντι της οποίας ανταλλάσσεται εκείνη η πρώτη φιλοπονία. Διότι, εάν ήταν ευκολότερο να προμηθευτεί κανείς το υλικό που ονομάζεται χρήμα σε σύγκριση με το εμπόρευμα, τότε θα ερχόταν περισσότερο χρήμα στην αγορά απ' όσο προσφέρεται εμπόρευμα, και επειδή ο πωλητής θα έπρεπε να αποδώσει στο εμπόρευμά του περισσότερη φιλοπονία απ' ότι ο αγοραστής ο οποίος έχει περισσότερο χρήμα: τότε θα αφανιζόταν και θα μειωνόταν η φιλοπονία της παρασκευής των εμπορευμάτων, όπως και εν γένει το επιτήδευμα και η ποριστική

φιλοπονία, η οποία έχει ως συνέπεια το δημόσιο πλούτο. – Για το λόγο αυτόν τα τραπεζογραμμάτια και τα χρηματούγραφα δεν μπορούν να θεωρούνται χρήμα, έστω και αν το υποκαθιστούν για ένα συγκεκριμένο διάστημα: διότι η δημιουργία τους δεν κοστίζει σχεδόν καθόλου εργασία, και η αξία τους θεμελιώνεται απλώς στην άποψη της περαιτέρω διάρκειας για την μέχρι τώρα επιτυχημένη μετατροπή τους σε ρευστό, η οποία [άποψη] αφανίζεται ξαφνικά και καθιστά αναπόφευκτη την αδυναμία πληρωμής όταν γίνει μια κάποια ανακάλυψη ότι δεν υπάρχει αρκετό ρευστό για εύκολη και ασφαλή συναλλαγή. [...]

Πώς είναι όμως, δυνατό ότι αυτό που αρχικά ήταν εμπόρευμα κατέληξε στο τέλος να γίνει χρήμα; Όταν ένας μεγάλος και ισχυρός καταναλωτής [...] δηλαδή όταν ένας χωροδεσπότης απαιτεί τις εισφορές των υπηκόων του σ' αυτό το υλικό (ως εμπόρευμα), και ακολούθως αμείβει αυτούς τους ίδιους, η φιλοπονία των οποίων για την προμήθευσή του πρέπει να υποκινηθεί με αυτό τον τρόπο, ακριβώς με το ίδιο υλικό σύμφωνα με τις διατάξεις των συναλλαγών μεταξύ τους και προς αυτούς τους ίδιους (σε μια αγορά ή σε μια εμπορική έκθεση). – Μόνο έτσι (σύμφωνα με την άποψή μου) μπόρεσε να γίνει ένα εμπόρευμα νόμιμο μέσο συναλλαγής της φιλοπονίας των υπηκόων μεταξύ τους και συνεπώς επίσης του κρατικού πλούτου, δηλαδή *χρήμα*.

Η νοητική έννοια του χρήματος, στην οποία υπάγεται η εμπειρική έννοιά του, είναι λοιπόν η έννοια ενός πράγματος το οποίο, εμπλεκόμενο σε κυκλοφορία της νομής (*permutatio publica*), καθορίζει την τιμή όλων των άλλων πραγμάτων (εμπορευμάτων), στα οποία συγκαταλέγονται μάλιστα και επιστήμες, εφόσον αυτές δεν διδάσκονται δωρεάν: ώστε η ποσότητά του σε ένα λαό αποτελεί την ευμάρειά του (*opulencia*). Διότι τιμή (*pretium*) είναι η δημόσια κρίση για την αξία (*valor*) ενός πράγματος σε σχέση με την αναλογική ποσότητά του προς αυτό που είναι το γενικό μέσο αντιπροσώπευσης της αμοιβαίας ανταλλαγής της φιλοπονίας (της κυκλοφορίας). – [...] Τα δύο πρώτα μέταλλα, όταν όχι απλώς ζυγίζονται αλλά επίσης σφραγίζονται, δηλαδή όταν αποκτούν ένα σημάδι ως προς τη μονάδα ισχύος τους, είναι νόμιμο χρήμα, δηλαδή *νόμισμα*.

“Το χρήμα είναι λοιπόν” (σύμφωνα με τον Adam Smith) “εκείνο το σώμα η εκποίηση του οποίου είναι ταυτόχρονα το μέσο και το μέτρο της φιλοπονίας, με το οποίο οι άνθρωποι και οι λαοί επιτελούν τις μεταξύ τους συναλλαγές”.⁴⁸ – Η εξήγηση αυτή οδηγεί την εμπειρική έννοια του χρήματος στη νοητική έννοιά του μέσω του ότι βλέπει μόνο τη μορφή των αμοιβαίων αποδόσεων στην επαχθή σύμβαση (και αφαιρεί από το υλικό της) (...).⁴⁹

⁴⁸ Από το τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου της Έρευνας για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών.

⁴⁹ MS σ. 400-404.

Η συνοπτική αυτή παράθεση του Kant – μια από τις πιο ‘οικονομολογικές’ σε όλο το έργο του – συμπυκνώνει ένα πλήθος απόψεων σχετικά με τη συγκρότηση μιας θεμελιώδους πλευράς των κοινωνικών σχέσεων. Η συμπάρθεση του Gottfried Achenwall⁵⁰ και του Adam Smith από τον Kant στο πλαίσιο μιας χρηματικής θεωρίας, θα έπρεπε να ληφθεί εδώ με άκρως δυναμικό τρόπο, καθώς η νεοπαγής κριτική φιλοσοφία εντοπίζει τη θέση και το εύρος της παραδοσιακής καμεραλιστικής επιστήμης, αποδεχόμενη ως συμβατή με τη δική της αντίληψη την ανερχόμενη πολιτική οικονομία. Στην παρουσίαση αυτή, το χρήμα συλλαμβάνεται από τον Kant ως «αντιπρόσωπος» των εμπορευμάτων, ως γενικός μεσολαβητής του εμπορευματικού κόσμου, και συγκεκριμένα της «φιλοπονίας» (Fleiß) η οποία είναι η γενετική δύναμη πίσω από τα εμπορεύματα, ώστε το συνολικό συναλλακτικό πλαίσιο της κοινωνίας εμφανίζεται ως συναλλαγή ποσών «φιλοπονίας», αλλά και ως – κλασικά φιλελεύθερο – σύστημα εξισορρόπησης διαφορετικών ατομικών φορέων εργατικότητας («η φιλοπονία να ανταγωνίζεται τη φιλοπονία»). Ενδεικτική είναι επίσης τόσο η απόρριψη των χρηματογράφων, τα οποία ήδη κυκλοφορούν στην επαναστατική Γαλλία την ίδια περίοδο, όσο και η απόπειρα γενετικής εξήγησης του χρήματος μέσω πολιτικής απόφασης (η οποία όμως, αποσκοπεί στην αφύπνιση της φιλοπονίας των υπηκόων). Σημαντική είναι, περαιτέρω, η άκρως συνοπτική αναφορά στη δυνατότητα των επιστημών να καταστούν οι ίδιες εμπόρευμα «εφόσον δεν διδάσκονται δωρεάν». Η επισήμανση αυτή, συμπεριλαμβάνει in nuce τόσο την πάλαι ποτέ δυνατότητα της σοφιστικής πραγμάτευσης της γνώσης ως αγαθού προς πώληση, όσο και τη δυνατότητα της δημοσιονομικής θεμελίωσης του πανεπιστημίου, το οποίο θα διδάσκει «δωρεάν». Πρόκειται ουσιαστικά για ‘υποδοχές’ νεωτερικών επιχειρημάτων στο καντιανό οικοδόμημα, οι οποίες όμως, παραμένουν ανεκμετάλλευτες από το ίδιο.

Ενδεικτικές ως προς αυτό είναι οι παρατηρήσεις που γίνονται στην Ανθρωπολογία για την κοινωνική εκτίμηση των ιδιοτήτων ενός χαρακτήρα: διακρίνοντας μεταξύ ιδιοσυγκρασίας (Temperament) και χαρακτήρα ως δύο βάσεις ιδιοτήτων εκ των οποίων η πρώτη αναφέρεται στη φυσική ιδιοσυστασία, ενώ η δεύτερη στην ηθική (αυτό-)σύσταση του υποκειμένου, ο Kant επισημαίνει: «Όλες οι άλλες καλές και χρήσιμες ιδιότητες του υποκειμένου έχουν μια τιμή [Preis], η οποία τους επιτρέπει να ανταλλάσσονται με άλλες που παρέχουν ακριβώς το ίδιο ποσό χρησιμότητας [die eben so viel Nutzen schaffen]· το

⁵⁰ Ο Achenwall ήταν ένας από τους σημαντικότερους συγγραφείς του προεπαναστατικού (ουσιαστικά: προκαντιανού) φυσικού δικαίου, διδάσκοντας από το 1749 στο πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν φυσικό, δημόσιο και διεθνές δίκαιο, πολιτικής ιστορία, στατιστική και πολιτική (η τελευταία περιλάμβανε τη δημόσια οικονομία και την καμεραλιστική). Τα εγχειρίδια παραδόσεων του Achenwall αποτελούσαν τη βάση πανεπιστημιακών παραδόσεων στη Γερμανία, όπως άλλωστε και ο Kant είχε χρησιμοποιήσει το εγχειρίδιο *Elementa juris naturae* (1750) για δικές του παραδόσεις.

ταλέντο έχει μια *αγοραία τιμή* [Marktpreis], διότι ο χωροδεσπότης ή ο γαιοδεσπότης μπορεί να χρησιμοποιήσει έναν τέτοιο άνθρωπο με πολλούς τρόπους· – η ιδιοσυγκρασία έχει μια *αισθηματική τιμή* [Affectionspreis]· μπορεί κανείς να κουβεντιάσει άνετα με αυτό το άτομο, είναι ένας ευχάριστος συζητητής· – αλλά – ο χαρακτήρας έχει μια *εσωτερική αξία* [Werth] και είναι υπεράνω κάθε τιμής»⁵¹ – εν προκειμένω, η σχέση μεταξύ αξίας και τιμής αρθρώνεται ως μια φέρουσα ένταση μεταξύ δύο, και δη περιεχομενικά άνισων, πεδίων της κοινωνικής δράσης, ακριβώς η κλασικά καντιανή ένταση μεταξύ χρησιμότητας και αξίας.⁵²

Η σημασία αυτής της παράθεσης γίνεται σαφής όταν ληφθεί υπόψη ότι το χρήμα αποτελεί για τον Kant τον ένα δίαυλο συναλλαγών στην αστική κοινωνία, ενώ ο άλλος δίαυλος είναι τα βιβλία: «Αλλά θα φανεί, ότι η έννοια εκείνη [= του χρήματος] του μεγαλύτερου και χρησιμότερου όλων των μέσων της συναλλαγής των ανθρώπων με πράγματα, ονομαζόμενη αγορά και πώληση (εμπόριο), όπως και εκείνη ενός βιβλίου, ως της μεγαλύτερης συναλλαγής των σκέψεων, μπορεί όντως να αναλυθεί σε σαφείς νοητικές σχέσεις, ώστε δεν χρειάζεται να λερώσει τον πίνακα των καθαρών συμβάσεων με εμπειρική ανάμειξη».⁵³ Μέσα από τη δημοσιότητα η αστική κοινωνία αναζητά την ταυτότητά

⁵¹ Anthropologie σ. 634.

⁵² Εντούτοις, περιλαμβάνει μια αντίληψη «διαβάθμισης» της ανθρώπινης αξίας, όπως γίνεται σαφές στην γλαφυρή υποσημείωση που επισυνάπτεται στο προηγούμενο παράθεμα της Ανθρωπολογίας και αξίζει να παρατεθεί εδώ, καθώς περιλαμβάνει και παρατηρήσεις για τη διένεξη των σχολών: «Ένας ναυτικός άκουσε σε μια ομήγυρη τη διένεξη που διεξήγαγαν οι ειδήμονες για την ιεράρχηση [Rang] των σχολών τους. Την έλυσε με τον δικό του τρόπο, δηλαδή ρωτώντας πόσο θα του απέφερε ένας άνθρωπος στην αγορά του Αλγερίου εάν τον απήγαγε και τον πουλούσε εκεί. Τον θεολόγο και τον νομικό δεν μπορεί να τον χρησιμοποιήσει κανείς εκεί· αλλά ο γιατρός ξέρει μια τέχνη και μπορεί να αγοραστεί τοις μετρητοίς [kann für baar gelten]. – Ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄ της Αγγλίας έλαβε μια παράκληση από την παραμάνα που τον είχε θηλάσει, να κάνει τον γιο της έναν gentleman (έξοχο άνδρα). Ο Ιάκωβος απάντησε: “Δεν μπορώ να το κάνω αυτό· μπορώ να τον κάνω βέβαια βαρόνο, αλλά gentleman θα πρέπει να γίνει από μόνος του”. – Ο Διογένης (ο Κυνικός) απήχθη (όπως λέει αυτή η υποθετική ιστορία) κατά τη διάρκεια ενός θαλασσινού ταξιδιού στην Κρήτη και προσφέρθηκε προς πώληση σε ένα δουλοπάζαρο. “Τι μπορείς να κάνεις, τι γνωρίζεις;” τον ρώτησε ο μεσίτης που τον είχε τοποθετήσει σε ένα βάθρο. “Γνωρίζω να κυβερνώ, απάντησε ο φιλόσοφος, κι εσύ να μου βρεις έναν αγοραστή που χρειάζεται έναν κύριο”. Ο έμπορος, στοχαζόμενος αυτή την παράξενη σκέψη, συμφώνησε με την ασυνήθιστη πρόταση δίνοντας στον Διογένη τον γιο του για εκπαίδευση, να τον κάνει ο,τι ήθελε, αλλά ο ίδιος έλειψε για κάποια χρόνια στην Ασία εμπορευόμενος, και όταν γύρισε παρέλαβε τον προηγούμενως απαίδευτο γιο του εκπαιδευμένο ως ένα επιδέξιο, ευήθη και ενάρετο άνθρωπο. – Έτσι περίπου μπορεί κανείς να εκτιμήσει τη διαβάθμιση [Gradation] της ανθρώπινης αξίας» (Anthropologie σ. 634).

⁵³ MS σ. 400.

της, την οποία υποσκάπτει η ίδια. Η δυναμικότητα του commercium διαμεσολαβείται στις υλικές και πνευματικές διαστάσεις της από το χρήμα και από βιβλία, τα οποία κοινοποιούν στα μέλη της κοινωνίας τις μεταξύ τους απόψεις. Από εδώ μπορεί να ανακατασκευαστεί το θεμέλιο της έννοιας της δημοσιότητας στον Kant, η οποία αναδεικνύεται ως συγκροτημένη κατ' αναλογία προς την χρηματική συναλλακτική κυκλοφορία, ως ένα πλαίσιο αρχικά φιλοπονίας και αλληλοσυμπλήρωσης, η σύλληψη του οποίου (μπορεί να υποτεθεί) προϋποθέτει ένα «σχηματισμό της έννοιας», με την έννοια που αποκτά αυτός ο όρος στην Κριτική του καθαρού Λόγου.⁵⁴

Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική εν προκειμένω η διατύπωση, από την Ανθρωπολογία, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική επαφή, δηλαδή το δίκτυο των σχέσεων που αποτελεί την αστική κοινωνία, αρθρώνεται ως ένα δίκτυο επιφάσεων και (αυ)απατών, μέσα από το οποίο δοκιμάζεται η αρετή: «Σοφά η φύση εμφύτευσε στον άνθρωπο την τάση να απατάται ευχαρίστως, για να σώσει αυτή την ίδια την αρετή ή για να οδηγήσει προς αυτήν. [...] Κάθε ανθρώπινη αρετή είναι στη συναλλαγή ένα κέρμα [Scheidemünze]· και είναι παιδί εκείνος που την θεωρεί ατόφιο χρυσάφι. — Είναι όμως καλύτερο, να έχει κανείς σε κυκλοφορία κέρματα παρά κανένα τέτοιο μέσο, διότι τελικά μπορεί, αν και με μεγάλη απώλεια, να μετατραπεί σε χρυσό τοις μετρητοίς [in baares Gold umgesetzt werden]. Το να την ξοδεύει κανείς ως μάρκες παιχνιδιού, που δεν έχουν καμία αξία, [...] αποτελεί εσχάτη προδοσία εις βάρος της ανθρωπότητας. Ακόμη και η επίφαση του αγαθού σε άλλους ανθρώπους πρέπει να έχει αξία για εμάς: διότι από αυτό το παιχνίδι των προσποιήσεων, οι οποίες κερδίζουν σεβασμό χωρίς ενδεχομένως να τον αξίζουν, μπορεί τελικά να γίνει κάτι σοβαρό. — Αρκεί να σβήσει δίχως άλλο η επίφαση του αγαθού σ' εμάς τους ίδιους, και να σχιστεί το πέπλο με το οποίο η προσεαυτόν αγάπη καλύπτει τα ηθικά ελαττώματά μας [...)].⁵⁵

Στις αναπτύξεις της Κριτικής του καθαρού Λόγου ο «σχηματισμός» λαμβάνεται ως «τυπικός και καθαρός όρος της αισθητηριακότητας» ή «των αισθητηριακών εννοιών», οι οποίες ουσιαστικά δεν βασίζονται «σε εικόνες των αντικειμένων, αλλά σε σχήματα».⁵⁶ Ο δε σχηματισμός αυτός «αναφορικά με τα φαινόμενα και την απλή μορφή τους, είναι μια κρυφή τέχνη [verborgene Kunst] στα βάθη της ανθρώπινης ψυχής, τους χειρισμούς της οποίας [τέχνης] δεν θα μπορούσαμε μάλλον ποτέ να τους αποσπάσουμε από τη φύση και να τους θέσουμε απροκάλυπτους προ οφθαλμών».⁵⁷ Στη βάση αυτής της ερμηνευτικής προσέγ-

⁵⁴ KrV B178 κ.ε.

⁵⁵ Anthropologie, σ. 444.

⁵⁶ KrV B180.

⁵⁷ KrV B180-181. Οι διατυπώσεις αυτές του Kant επρόκειτο να αποτελέσουν τη βάση για διεξοδικές αντιπαραθέσεις μέχρι βαθιά τον 20ό αιώνα. Για έναν σχετικά πρόσφατο

γησης, η δημοσιότητα, με την έννοια της δυνατότητας της βασικής κοινοποίησης ιδεών και απόψεων μεταξύ σκεπτόμενων φορέων, είναι ένας κοινωνικός «σχηματισμός» ο οποίος δύναται να γενικεύσει αξιακά περιεχόμενα (ουσιαστικά: την ελευθερία), εφόσον η εμπειρική πραγματικότητα προσαρμοστεί στις δομικές προϋποθέσεις του (και όχι το αντίστροφο). Αποτελεί δε μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της κριτικής φιλοσοφίας εν γένει, ότι η προσπάθεια απόσπασης του μυστικού *tétoion* σχηματισμών όχι από τα «βάθη της ανθρώπινης ψυχής», όπως υπέθετε ο Kant, αλλά από τα βάθη της ανθρώπινης ιστορίας θα αποτελούσε το πρώτο μέλημα του Marx στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ακριβώς κατά την κοπιώδη ανάδειξη της αξιακής μορφής, δηλαδή της πραγματικής δυνατότητας ενός «αντιπροσώπου των εμπορευμάτων». Η αστική κοινωνία αποτελεί όχι απλώς ένα ακόμη αλλά πολύ περισσότερο το κύριο αντικείμενο του πανεπιστημίου (και πάλι: μέσα από το διχασμό των σχολών του), καθώς ο ίδιος ο συσχετισμός των φορέων υποθέτει διαφορετικές παιδευτικές πολιτικές για τον ηγεμόνα και για τους ιδιώτες. Αντιστρόφως, το πανεπιστήμιο αποτελεί για την κοινωνία τον τόπο της παραγωγής εργαλειώδους γνώσης, ενώ τα ζητήματα της «επιστημονικής» αλήθειας βρίσκονται πέραν των ενδιαφερόντων (και – προς το παρόν – των ικανοτήτων) των ιδιωτών.

8. Η σχέση, τέλος, αστικής κοινωνίας αφενός και ηγεμόνα αφετέρου, φαίνεται να εξαντλείται σε αμοιβαία αν και ανισομερή δέσμευση: ο ηγεμόνας μεριμνά, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο που συντηρεί, για τη διατήρηση των εξατομικευτικών ορίων, τα οποία φαίνονται να αποτελούν τη βαθύτερη βάση της κυριαρχίας του. Η εξουσιαστική σχέση μεταξύ ηγεμόνα και υπηκόων στη Διένεξη φαίνεται να αρθρώνεται – κατ' αρχάς – περισσότερο σε κάποιες άρρητες έως και ενστικτώδεις παραδοχές, παρά σε κάποιες ρητά συμφωνημένες αρχές. Άλλωστε, οι ιδιώτες κατατάσσουν τις σχολές σύμφωνα με το ένστικτο,⁵⁸ ξεκινώντας από τη διατήρηση της αισθητηριακής υπόστασης και βαίνοντας – με καχυποψία, και υπό το καθεστώς της ανάγκης του θανάτου, της θανάσιμης ανάγκης – στην επίκληση του ανθρώπινου, πολύ ανθρώπινου ιερέα (σε ένα φάσμα συμπεριφορών που κάθιστά δύσκολη την πραγματική ή υποτιθέμενη διάκριση μεταξύ παπά και παπατζή). Στις συμπεριφορές αυτές αναμειγνύονται φόβος, ιδιοτέλεια και στενομυαλιά, αλλά επίσης ελπίδα, διαρκής αναψηλάφηση ορίων και – έστω εργαλειοκά περιορισμένη – ελεγκτική διάθεση των εκάστοτε πρακτικών συνταγών. Ο Kant θέτει το επιχείρημα του σε μια δύσκολη βάση, σε μια βάση προωθημένης και σταθεροποιημένης ηγεμονικής εξουσίας, καθώς ο ηγεμόνας εγγυάται συγκεκριμένα περιεχόμενα του βίου και απαιτεί υπακοή.

σχολιασμό, βλ. Dimitris Karydas, *Begriffliche Form und gesellschaftlicher Gehalt. Studien zu Hegels Sozialphilosophie*, Nissos, Αθήνα 2020, σ. 86 κ.ε.

⁵⁸ Διένεξη σ. 111.

Πέρα από την αρχική 'οπτική' αποστασιοποίηση, η φιλοσοφική σχολή του πανεπιστημίου, ο θεματοφύλακας της φιλοσοφίας του καθαρού Λόγου, 'νομιμοποιείται' στη λειτουργία της και από το ότι δεν ταυτίζεται με τα θεσπίσματα της εξουσίας αλλά στρέφεται στην καλλιέργεια της «αλήθειας». Η πολιτική θεωρία, ως θεωρία της αλήθειας για την πολιτική, δηλαδή η δυνατότητα αναδρομής της πολιτικής στους ορθολογικούς όρους της, διατυπώνεται από το πανεπιστήμιο (την κατώτερη σχολή), όπου το «από» δεν σημαίνει εδώ μόνο το φορέα διατύπωσης αλλά και την τοπολογική προέλευση του επιχειρήματος. Ήδη από αυτή την άποψη έχει ενδιαφέρον το πρόγραμμα σπουδών της φιλοσοφικής σχολής: «Η φιλοσοφική, λοιπόν, σχολή έχει δύο τμήματα, το μεν της ιστορικής γνώσης (όπου ανήκουν η ιστορία, η γεωγραφία, οι ξένες γλώσσες, η ανθρωπιστική σπουδή μαζί με ό,τι είδους εμπειρική γνώση προσφέρει η φυσική επιστήμη)· το δε άλλο των γνώσεων του καθαρού Λόγου (των καθαρών μαθηματικών και της καθαρής φιλοσοφίας, της μεταφυσικής της φύσης και των ηθών), καθώς και τα δύο μέρη της [αντίστοιχης] γνώσης στην αμοιβαία σχέση τους. Εκτείνεται έτσι, σε όλα τα μέρη της ανθρώπινης γνώσης (περιλαμβάνοντας, από ιστορική άποψη, τα μαθήματα των ανώτερων σχολών), με τη διαφορά ότι δεν τα καθιστά όλα (δηλαδή, τις ιδιαίτερες διδασκαλίες ή τις προστάγες των ανώτερων σχολών) περιεχόμενό της αλλά αντικείμενο της εξέτασης και της κριτικής με σκοπό το προτέρημα των επιστημών».⁵⁹ Ενδεικτική είναι εδώ η συμπερίληψη πραγματολογικών δομών στο αντικείμενο της φιλοσοφικής σχολής, η έμφαση στην ιστορία (τόσο της κοινωνίας όσο και των επιστημών), όσο και ο διάυλος εσωτερικού ελέγχου τον οποίο θεσπίζει η ίδια η κριτική φιλοσοφία μέσω της αποδοχής «ό,τι είδους εμπειρική(ς) γνώση(ς)» προσφέρει η φυσική επιστήμη (από το σημείο αυτό επρόκειτο να γενικευτεί μια θεμελιώδης ανατροπή στο πανεπιστημιακό σκηνικό του 19ου αιώνα). Μέσα από αυτό το πρόγραμμα σπουδών η φιλοσοφική σχολή είναι ο θεμελιώδης (ή αντιστρόφως, ο ύστατος) εγγυητής μιας ουσιώδους δημοσιότητας.

9. Η διένεξη των σχολών στο καντιανό πανεπιστήμιο οφείλεται κατ' αρχήν στην αναπαραγωγή των κοινωνικών χωρισμών εντός του ίδιου του πανεπιστημίου. Αυτή δε η αναπαραγωγή αναδιπλασιάζεται από τον Kant σε παράνομη και νόμιμη διένεξη. «Παράνομη είναι μια δημόσια διένεξη των απόψεων, δηλαδή μια διένεξη ειδημόνων, είτε λόγω του υλικού της· [όταν δηλαδή] δεν επιτρέπεται η διένεξη επί μιας δημόσιας πρότασης, διότι δεν επιτρέπεται διόλου η δημόσια κρίση επ' αυτής και επί της αντίθετής της· είτε λόγω της μορφής της· όταν [δηλαδή] ο τρόπος με τον οποίο διεξάγεται δεν έγκειται σε αντικειμενικούς λόγους, που απευθύνονται στον ορθό Λόγο του αντιπάλου, αλλά σε υποκειμενικές κινητήριες αιτίες, που καθορίζονται από προδιάθεση, με σκοπό να έρθει [ο αντίπαλος] σε συμφωνία μέσω δόλου (στον οποίο ανήκει και η

⁵⁹ Διένεξη σ. 125. (Αξίζει εν προκειμένω και πάλι μια αναφορά στο πραγματικό πρόγραμμα σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Καϊνιγκσμπεργκ την εποχή του Kant – βλ. στο Παράρτημα).

δωροδοκία) ή βίας (απειλής)».⁶⁰ Η διατύπωση περί της παρανομίας ή της νομιμότητας της διένεξης δεν κρίνεται αποκλειστικά από την αντιστοιχία του διενεκτικού θέματος στις προσταγές της κυβέρνησης, αλλά αναφέρεται σε μια κλίμακα χωρισμών, από τους πιο σκοτεινούς (δόλος και βία σε ένα επιστημονικό διάλογο) μέχρι εκείνους που αρμόζουν σε μια επιστημονική πραγμάτευση, όπως η πειθώς (η αναφορά στον «ορθό Λόγο του αντιπάλου»). Η δε νομιμότητα της «νόμιμης» διένεξης δεν προέρχεται από την απόφαση του ηγεμόνα, αλλά πηγάζει από το ίδιο το δικαίωμα της ελεγκτικής-δικαστικής λειτουργίας του Λόγου, ο οποίος έχει ως αντίπαλο τις «δογματικές αρνήσεις»:⁶¹ «επειδή αυθαίρετα θεσπίσματα, έστω και εγκεκριμένα από την ανώτατη αρχή, δεν θα συμπίπτουν αυτονόητα με τις διδασκαλίες που θεωρεί αναγκαίες ο ορθός Λόγος – η διένεξη μεταξύ των ανώτερων και της κατώτερης σχολής θα είναι εν πρώτοις αναπόφευκτη και, κατά δεύτερον, νόμιμη. Αυτή δε η διένεξη δεν θα αποτελεί απλώς μια αρμοδιότητα αλλά, πολύ περισσότερο, ένα καθήκον της κατώτερης σχολής, εάν όχι να λείπει την πλήρη αλήθεια δημοσίως, τότε να μεριμνά πως ό,τι λέγεται και τίθεται δημοσίως ως αξίωμα είναι αληθινό».⁶² Ουσιαστικά η διάκριση μεταξύ παράνομης και νόμιμης διένεξης των σχολών είναι η πραγμάτευση της σχέσης των δύο τμημάτων του πανεπιστημίου (εντός του 'πρισματικού' πλαισίου στο οποίο συμμετέχουν ο λαός και η κυβέρνηση ως επιπλέον φορείς διαφοροποιημένων συμφερόντων) κάθε φορά με αφετηρία τις προθέσεις των ανώτερων ή της κατώτερης σχολής: Η κριτική σύλληψη του Kant περιλαμβάνει επίσης το δεδομένο ότι η στρέβλωση που μπορούν να υποστούν οι ανώτερες σχολές λόγω της επαφής τους με την κυβέρνηση και με την ιδιοτέλεια των κοινωνιών μπορεί να εκταθεί μέχρις σημείου απόπειρας ολόθρευσης ή καθυποταγής εκείνης της σχολής που δεν εμπίπτει σε τέτοια τύφλωση, ενώ η «νομιμότητα» της διένεξης, δηλαδή η δυνατότητα να συνεχίζεται διαρκώς η ελεγκτική παρέμβαση της φιλοσοφικής («Η διένεξη αυτή δεν μπορεί ποτέ να παύσει»⁶³), ερμηνεύεται ως κατ' αρχήν βαίνουσα από την κατώτερη σχολή προς όφελος όχι απλώς της ίδιας αλλά όλων των υπόλοιπων φορέων. Ήδη από αυτές τις παραθέσεις θα έπρεπε να γίνει σαφές ότι ένας φορμαλισμός που εμφανίζεται ως «δικαστής» έχει σαφώς μεγαλύτερη περιεχομενική πλήρωση από εκείνον που ανατρέχει απλώς σε επιστημολογικές προκείμενες ή σε πέπλα άγνοιας και παρόμοιες καταστάσεις.

Με βάση αυτόν το συσχετισμό εισάγεται και το ζήτημα του περιεχομένου της κριτικής καθώς και των ανασχέσεων ενάντια στις οποίες συγκροτείται το δια-

⁶⁰ Διένεξη σ. 129.

⁶¹ Βλ. KrV B767. Γενικά, το κεφάλαιο της Κριτικής του καθαρού Λόγου για την «πολεμική χρήση» του Λόγου (KrV B766 κ.ε.) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως περαιτέρω βάση ερμηνείας της Διένεξης – πράγμα που ισχύει και αντίστροφα.

⁶² Διένεξη σ. 135.

⁶³ Διένεξη σ. 137.

φωτιστικό επιχείρημα. Η καταπολέμηση, η οποία κορυφώνει το κριτικό επιχείρημα, έχει ως θετική βάση τα ίδια τα υποκείμενα που υφίστανται την καταδολίευση της φαύλης αυθυπαρξίας του εκάστοτε ηγεμονικού φορέα: είτε πρόκειται για τον κόσμο και το Θεό που τον κυβερνά, είτε πρόκειται για τις «πατρικές απόψεις» των εκάστοτε ηγεμόνων, είτε πρόκειται για τα φαντάσματα που γεννά η ίδια η υποκειμενική τάση για μακροβιότητα ως καθαρά ποσοτικού καθορισμού του βίου. Το σύνολο αυτής της κριτικής, η οποία διατρέχει το συνολικό καντιανό οικοδόμημα, θα μπορούσε να συνοψιστεί υπό το χαρακτηρισμό: κριτική της θεολογίας. Η έννοια της θεολογίας δεν περιλαμβάνει εδώ απλώς την αντίστοιχη σχολή, αλλά οποιαδήποτε τάση ή απαίτηση καθιέρωσης μιας αρχής χωρίς αναδρομή σε νομιμοποιητικές προκείμενες που περιλαμβάνουν την αξιακή υπόσταση των υποκειμένων στα οποία αναφέρονται. Θεολογία είναι εδώ η απόκρυψη των πραγματικών προϋποθέσεων μιας αρχής – μια αντίληψη που θα διατηρηθεί, με διαφορετικές μορφές, από τον Hegel, από τον Feuerbach, από τις «θεολογικές ιδιοτροπίες» που περιέχει το εμπόρευμα στο μαρξικό Κεφάλαιο, και επίσης, ιδιαίτερα απροκάλυπτα από τον Max Weber.⁶⁴ Η ανάδειξη της κριτικής αιχμής σ' αυτή τη 'θεολογική' ή μάλλον 'αντιθεολογική' βάση, διαπερνά όλη τη θεωρία του Kant για το πανεπιστήμιο και για την κοινωνία, εφόσον φέρει στην προμετωπίδα της το χειραφετικό σύνθημα του Διαφωτισμού. Αρνητικά διατυπωμένος, ο Διαφωτισμός είναι η αποδίωξη της θεολογίας από τις ουσιώδεις πλευρές του ανθρώπινου βίου. Στην πανεπιστημιακή 'μικρογραφία' του, το κριτικό επιχείρημα στρέφεται από την κατώτερη 'αληθοκρατική' σχολή στις ανώτερες 'έξουσιοπαγείς' ή 'έξουσιομανείς' σχολές τονίζοντας

α) την ερμηνευτική προσέγγιση του θρησκευτικού Κανόνα, στη συγκεκριμένη περίπτωση: της Βίβλου, με τρόπο ο οποίος ελέγχει την ιστορική συγκρότηση, τη συντακτική-λεκτική δομή, την πιθανολογία για τους συντάκτες, το φιλολογικό βάθος του (ουσιαστικά μια διαδικασία που διαρκεί μέχρι σήμερα, και θα συνεχίσει). Η μετατόπιση αυτή του (ιστορικού) θεμελίου της πίστης ισοδυναμεί για τον Kant με επανάσταση. Η δυνατότητα και αναγκαιότητα της θρησκευτικής ερμηνευτικής στον Kant συνδέεται με το πρόγραμμα σπουδών της κατώτερης σχολής και, αδήριτα, με το ορθοπρακτικό αίτημα που (δέον όπως) απευθύνεται στους πιστούς του εκκλησιάσματος.⁶⁵

⁶⁴ Βλ. την κατακλείδα στο άρθρο του 1909 *Η ακαδημαϊκή ελευθερία στα πανεπιστήμια*, στη συλλογή Max Weber, *Έργα 1894-1920. Μια ανθολογία*. Μετ. Θ. Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα 2021, σ. 733.

⁶⁵ Πρβλ. τη συνοπτική παράθεση της πορείας αυτής στην Εισαγωγή στην *Κοινωνιολογία της θρησκείας* του Max Weber (τρίτος τόμος της ελληνικής έκδοσης του έργου *Οικονομία και κοινωνία*, μετ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2006).

β) Το κριτικό πανεπιστημιακό επιχείρημα τονίζει ακολούθως την επαναστατική, ορθοπρακτική βάση του δικαίου, θέτοντας υπό έλεγχο το εκάστοτε νομικό – ουσιαστικά: εξουσιαστικό – σύστημα· ο δε έλεγχος αυτός νομιμοποιείται εσωτερικά από τη ρητή αποφυγή του πολεμικού κινδύνου, τον οποίο προκαλούν όλο και περισσότερο οι ηγεμόνες της περιόδου (και όχι μόνον αυτής της περιόδου), και επιπλέον από την αυθορμησία και τον ενθουσιασμό που αναδεικνύουν τα κατά τα άλλα ιδιοτελή υποκείμενα απέναντι στην έλευση του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος.⁶⁶ Το περιεχόμενο διδασκαλίας της νομικής σχολής χάνει την εν είδει «μαγικής δύναμης» αυθυπαρξία του και αποκτά τα κανονιστικά κριτήριά του, δηλαδή την χειραφετική μεθόδευση, από τη φιλοσοφική σχολή – η οποία εν τωιαύτη περιπτώσει είναι η άκρως πολιτική σχολή, είναι η σχολή της πολιτικής επιστήμης.

Τέλος, γ) η κριτική προσέγγιση στην ιατρική σχολή χαράζει το δρόμο για μια χειραφετική ανθρωπολογία, στην οποία το νεωτερικό υποκείμενο δεν εξαρτάται από το γιατρό για τον ουσιώδη καθορισμό του βίου του (καθώς μια τέτοια βαρύνουσα εξάρτηση τείνει να μετατρέψει το γιατρό σε εξουσιαστή και να τον διαστρέψει σε μάγο θεραπευτή) αλλά ο καθορισμός του βίου εναποτίθεται στο ίδιο το ζων υποκείμενο, το οποίο, αναπαράγοντας εντός του την καντιανή αποστασιοποίηση από την (παθογενετική) εμπειρία του, νομοθετεί επί του εαυτού του, όχι μόνο «διαιτητικά», αλλά με τρόπο ο οποίος ορίζει την ίδια τη σχέση του ανθρώπου προς τα θεμελιώδη ζητήματα του περιεχομένου του βίου και του θανάτου. Με τρόπο ο οποίος δεν έχει προσεχθεί επαρκώς, ο Kant εισπράττει μέσα από τη «διένεξη» (πρόκειται περισσότερο για συμπόρευση) με την ιατρική, με τη «σχολή που βρίσκεται πιο κοντά στη φιλοσοφία», το αρχικό και πανάρχαιο αίτημα της αντιμετώπισης του θανάτου από την πλευρά μιας κανονιστικής θεωρίας: εδώ βρίσκουν τη θέση τους οι αντίστοιχες θεωρίες της όψιμης αρχαιότητας, στωικές και επικούρειες, μέσα σε ένα πλαίσιο πραγματοποίησης των αξιών του βίου (τη δυνατότητα των οποίων έχει υποδείξει ο Λό-

⁶⁶ Το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα στον Kant εισάγεται αφενός ως αντίστιξη σε άμεσα δημοκρατικές λύσεις, οι οποίες απορρίπτονται μεταξύ άλλων και λόγω της εποπτικής-εμπειρικής απροσδιοριστίας που μπορούν να γενικεύσουν, και αφετέρου ως αναστοχαστική θεμελίωση της κυριαρχικής εγγύησης της ιδιοκτησίας σε πλαίσιο δικαιωμάτων. Η αντίληψη αυτή, που διατυπώνει με κλασικό τρόπο το φιλελεύθερο ατομικό ιδεώδες, δεν θα έπρεπε να ερμηνεύεται από την πλευρά των λεγόμενων checks and balances του βορειοαμερικανικού πολιτεύματος, ούτε και από την αντίληψη της διαίρεσης της εξουσίας ως εγγύηση ελευθερίας – μια αντίληψη την οποία ο Kant, σε ομοφωνία με τον Rousseau, απορρίπτει. Μια ενδιαφέρουσα, πρώτη αντιπαράθεση με την άποψη του Kant για τον ρεπουμπλικανισμό πραγματοποιεί ο Friedrich Schlegel το 1797, με το κείμενο *Δοκίμιο για την έννοια του ρεπουμπλικανισμού με αφορμή το καντιανό σύγγραμμα για την Διηνεκή ειρήνη*. βλ. στο παρόν τεύχος για το κείμενο αυτό – για το ιστορικό πλαίσιο, βλ. Reidar Maliks, «Revolutionary epigones. Kant and his radical followers». *History of political thought*, τόμ. 33, τχ. 4, 2012.

γος) το οποίο και στερεί από το θάνατο την τρομακτική σημασία του (ο θάνατος ως αρνητικό φετίχ) αποδίδοντας πραγματικό, πρακτικό βάρος στην ανθρώπινη αξία του αυτοκαθορισμού και της ελευθερίας ως πλήρωσης του βιοτικού περιχομένου. Από αυτές τις ελλειπτικές παραθέσεις του Kant δημιουργείται η άποψη ότι μεταξύ θανάτου και αξιών υπάρχει μια σχέση κυμαινόμενης ισοδυναμίας, ούτως ώστε η πραγματοποίηση των αξιών στερεί από το θάνατο την απειλητική εμφάνισή του και τον υποβιβάζει σε φυσιολογικό δεδομένο· αντιστρόφως, η μη πραγματοποίηση των αξιών, ένας βίος χωρίς την αξία της ελευθερίας, ένας ανελεύθερος βίος, επιφέρει τον ουσιαστικό θάνατο ακόμη και πριν τον βιολογικό τερματισμό του υποκειμένου. Με βάση τέτοιου είδους συσχετισμούς για το υποκείμενο που υπάρχει πίσω από τη συνολική κριτική φιλοσοφία, και το οποίο καταλήγει να στοχάζεται 'πλέον' για τον ελεύθερο τρόπο ζωής του, θα μπορούσε να ερμηνευθεί το κριτικό οικοδόμημα από το τέλος προς την αρχή του, θα μπορούσε δηλαδή, όπως επισήμανε ο Derrida,⁶⁷ να χρησιμοποιηθεί η «διένεξη» μεταξύ φιλοσοφίας και ιατρικής ως «μοχλός» (ανατροπής της παραδοσιακής άποψης αφενός και περιστροφής της κριτικής άποψης αφετέρου). Με προϋπόθεση το «σηματισμό» των συναλλαγών – ουσιαστικά: τη μορφοποίηση της πρώιμης αστικής κοινωνίας – η κατώτερη σχολή του πανεπιστημίου είναι όντως το υπομόχλιο, το αρχιμήδειο σημείο από το οποίο μπορεί να ξεκινήσει (να συνεχιστεί) η μεταρρύθμιση του ίδιου του πανεπιστημιακού θεσμού, όπως και να λάβει εναρκτήρια ώθηση ο λαϊκός Διαφωτισμός μέσα από τον συνολικό μηχανισμό που περιγράφηκε.

10. Από το καντιανό πανεπιστήμιο λοιπόν, και συγκεκριμένα από την κατώτερη σχολή του, διακτινίζονται μηνύματα ελευθερίας: ελεγκτικά μέσα στις υπόλοιπες σχολές, δημοσιοποιητικά μέσα στην κοινωνία, συμβουλευτικά στην εξουσία (με αυτό τον τρόπο ενσωματώνεται η αντίληψη του πολιτικο-κοινωνικού μηχανισμού στην επιτέλεση της διάδοσης της αξίας). Η μορφή της δημοσιότητας είναι ο τρόπος ανάδειξης της πολιτικής αξίας στην καντιανή φιλοσοφία. Το περιεχόμενο, η κατευθυντήρια αρχή της δημοσιότητας, είναι αυτό που ορίστηκε ως πρόγραμμα του Διαφωτισμού, το καινοτόμο περιεχόμενο του οποίου στον Kant αναφέρεται πρωτίστως στο ότι δεν πραγματοποιείται στο πλαίσιο ενός μορφωτικού συλλόγου ή μιας κλειστής 'εταιρείας' αλλά αποσκοπεί, με άκρως πολιτικό τρόπο, να διαπεράσει και να διαποτίσει τη συνολική κοινωνική μορφή. Το αίτημα της δημοσιότητας: πρωτίστως, η δυνατότητα της κοινοποίησης των απόψεων των κοινωνιών μεταξύ τους και ακολούθως ο δημόσιος, διαφανής χαρακτήρας των νόμων που ρυθμίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις, ενσωματώνει τα στοιχεία που έχουν αναφερθεί σε σχέση με το πρισματικό πλαίσιο πανεπιστήμιο-λαός-ηγεμόνας, εφόσον ο δημόσιος διαφωτισμός και το πολίτευμα προς το οποίο στρέφεται έχει ρητά απορρίψει την (άμεση) «δημοκρατία» και ασπάζεται το ρεπουμπλικανισμό. Με έμφαση στη

⁶⁷ Πρβλ. το κείμενο "Mochlos" κ.λπ., υποσημ. 2.

δημοσιότητα – το περιεχόμενο της οποίας εκχέεται, τουλάχιστον αρχικά, από τη φιλοσοφική σχολή – (υπάρχει η ελπίδα πως) αναδεικνύεται ο μικρόμυαλος χαρακτήρας των ιδιοτελών κοινωνικών χωρισμών (αφού κάθε ανταλλαγή απόψεων σημαίνει υπέρβαση των εξατομικευτικών ορίων), όπως και περιορίζεται μέχρις σημείου εκμηδενισμού η οποιαδήποτε *arsana* της εξουσίας (με άλλα λόγια απορρίπτεται έναν αιώνα πριν τη διατύπωσή της η θεωρία του Carl Schmitt για την κυριαρχία). Η ρεπουμπλικανική πεποίθηση του Kant ενισχύει την αντίληψη περί της δημοσιότητας ως διαύλου πραγματοποίησης των πολιτικών αξιών, ακριβώς επειδή δεν ταυτίζεται με την (άμεσα δημοκρατική) εμπειρική υπόστασή τους, αλλά λειτουργεί με βάση την αξιακή υπόστασή τους· διατηρεί δηλαδή μια απόσταση από την εμπειρία αλλά ταυτόχρονα και τη μεθόδευσή της χειραφετικής προώθησής της. Εκπαιδεύοντας τα μέλη του λαού να ασκούν την αυτοδύναμη κριτική ικανότητά τους και να την κοινοποιούν μεταξύ τους, η καντιανή φιλοσοφική σχολή στοχεύει στην παιδεία και καλλιέργεια ενός φορέα ο οποίος θέτει εξ ιδίων τις προϋποθέσεις της δραστηριότητάς του – αυτός, όμως, είναι το πέραν της αιτιοκρατίας των φαινομένων «ον καθ' εαυτό» («Wesen an sich selbst»,⁶⁸ πρβλ. και ό.π., σ. 220 «Ding an sich selbst»). Έχοντας αποκαθάρει την παραδοσιακή οντολογία η καντιανή κριτική χαράζει το δρόμο συγκρότησης του «όντος καθ' εαυτό», το οποίο δεν είναι κανένα άλλο από το ελεύθερο, αυτοπροσδιοριζόμενο υποκείμενο. Η υπερβατολογία απομακρύνθηκε σε τέτοιο βαθμό από τις στρεβλές μορφές του κόσμου – ώστε τοποθετήθηκε στο πρακτικό επίκεντρό του.

Για τον αναγνώστη του 21ου αιώνα είναι σχεδόν αυτονόητο ότι με τη μεταβολή της ιστορικότητας την οποία αποσκοπούσε να εκφράσει η καντιανή δημοσιότητα, θα μεταβαλλόταν και αυτή η ίδια, ερχόμενη συχνά σε αντινομική σχέση προς τις προκείμενες που είχε προδιαγράψει ο καθηγητής του Κένιγκσμπεργκ. Πράγματι, όλοι οι όροι που συνδυάζονται στο καντιανό επιχείρημα για την ανάδειξη της δημοσιότητας ως λαϊκού Διαφωτισμού έμελλε να υποστούν ριζικές μεταλλάξεις, οι οποίες βρίσκονταν πολύ πιο πέρα από τον ορίζοντα του Kant:⁶⁹ η αστική κοινωνία έμελλε να γεννήσει δυνητικότητες και προοπτικές οι οποίες θα απειλούσαν ή, το λιγότερο, θα σχετικοποιούσαν έντονα τη λειτουργία του πανεπιστημίου ως κριτικού θεσμού· ο μηχανισμός διατήρησης της εξουσίας θα αναπτυσσόταν σε βαθμό που θα καθιστούσε δύσκολο και ενίοτε αδύνατο τον 'δημόσιο' έλεγχό του· οι φυσικές επιστήμες επρόκειτο να διέλθουν ασύλληπτη ανάπτυξη, με βαρύνουσες επιπτώσεις στο πρόγραμμα σπουδών της πάλαι ποτέ κατώτερης σχολής· τέλος, με την ανάπτυξη και διαφοροποίηση των κοι-

⁶⁸ Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft. Werkausgabe*, τόμ. 7. Επιμ. W. Weischedel, Φραγκφούρτη/Μάιν 1968, σ. 110).

⁶⁹ Για την περιβόητη 'χουμπολντιανή' εκδοχή του πανεπιστημίου, βλ. την παρουσίαση στο Θ. Γκιούρας, «Ο Wilhelm von Humboldt, το νεωτερικό πανεπιστήμιο και η πολιτική». *Αξιολογικά*, τχ. 29, 2015.

νωνικών επιστημών αφενός, και την ανάδειξη βαθύτερων πρακτικών διαχωρισμών εντός του κοινωνικού σώματος αφετέρου, αυτή η ίδια η φιλοσοφία δεν θα μπορούσε να διατηρήσει την δικαστική ταυτότητά της.⁷⁰

Η προβληματική φύση της καντιανής δημοσιότητας δεν ελλοχεύει όμως, απλώς στον ιστορικό ορίζοντα μπροστά στον οποίο έγραφε ο Kant, όντας από τους ελάχιστους που είχαν το θάρρος να λάβουν θέση υπέρ της επαναστατικής ανασυγκρότησής του· η προβληματική φύση βρίσκεται στην ίδια τη θεμελίωση του αιτήματος της δημοσιότητας η οποία, παρά και μέσω των πρακτικών ‘δεικτών’ του επιχειρήματος, παραμένει ‘απλώς’ πολιτική, και πιο συγκεκριμένα θεολογικο-πολιτική. Ενώ η διττή ταυτότητα του νεωτερικού υποκειμένου ως *bourgeois* και ως *citoyen* ενσωματώνεται στο καντιανό επιχείρημα, ο ούτως ή άλλως φαινός *citoyen* παίρνει την μερίδα του λέοντος στην κανονιστική θεώρηση, ωθώντας τον ήδη στα τέλη του 18ου αιώνα προβληματικό *bourgeois* σε ένα οριακό σημείο, το οποίο αποτελεί, κατ’ ανάγκην, ομφάλιο λώρο για περιεχομενικές αναλύσεις που θα αναλάβει ο Hegel και ήδη ο νεαρός Marx. Η καντιανή φιλοσοφική θεώρηση της δημοσιότητας αντιστοιχεί σε μια περίοδο ‘συναλλακτικής’ ανάπτυξης της αστικής κοινωνίας, όπως το έργο του Adam Smith αντιστοιχεί στην περίοδο της χειροβιοτεχνίας – οι αναγνώστες που θα ήθελαν να θεωρήσουν κακόγουστες αυτές τις παρατηρήσεις περί ‘αντιστοιχίας’ του φιλοσοφικού λόγου σε κοινωνικά δεδομένα, καλά θα έκαναν να αναστοχαστούν εν πρώτοις ποια θα ήταν τον 21ο αιώνα εκείνα τα εμπόδια ενός λαϊκού Διαφωτισμού που καθιστούν δυσχερέστατη τη διεκπεραίωσή του, καθώς και να εφαρμόσουν στους εαυτούς τους τον ιστορικό αναστοχασμό που είχε εφαρμόσει ο Kant, για να δούν: ότι ο Wöllner και οι ροδοσταυρίτες κρετίνοι δεν είναι σήμερα μια γραφική ‘εταιρεία’, αλλά

⁷⁰ Αρκεί εδώ η αναφορά, και μόνο ορισμένων εργασιών για κάποιες από τις ιστορικές διαστάσεις αυτής της ανάπτυξης: για την ιατρική βλ. τα κείμενα των Thomas Bro-man, «Rethinking professionalization: Theory, practice, and professional ideology in eighteenth-century German medicine». *The Journal of modern history*, τόμ. 67, 1995· Jennifer Radden, «Lumps and bumps: Kantian faculty psychology, phrenology, and twentieth-century psychiatric classification». *Philosophy, psychiatry & psychology*, τόμ. 3.1., 1996· και Marshall Brown, «From the transcendental to the supernatural: Kant and the doctors». *Bucknell Review*, τόμ. 39, τχ. 2, 1996· για τη φυσική επιστήμη βλ. την σημαντική εργασία του Frederick Gregory, «Kant, Schelling and the administration of science in the romantic era». *Osiris*, 2η σειρά, τόμ. 5, 1989, η οποία δείχνει ακριβώς την ανάσχεση της εμπειρικής φυσικής επιστήμης που αναζητά ο Kant από την θεωρησιακή φυσική επιστήμη του Schelling, το πρώτο μισό του 19ου αιώνα· στο ίδιο πλαίσιο η πλούσια εργασία της Lee Ann Hansen, «From Enlightenment to *Naturphilosophie*: Marcus Herz, Johann Christian Reil, and the problem of border crossings». *Journal of the history of biology*, τόμ. 26, τχ. 1, 1993. Για μια ευρύτερη χαρτογράφηση της ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών τον 19ο αιώνα, βλ. Peter Wagner, *Sozialwissenschaften und Staat. Frankreich, Italien, Deutschland 1870-1980*. Φραγκφούρτη/Νέα Υόρκη, 1990.

ολόκληρος μηχανισμός με προεκτάσεις μέσα στο πολιτικό σύστημα και μέσα στην κοινωνία. Πέραν αυτής της ανάδειξης των προβληματικών ορίων της δημοσιότητας, ένα άλλο στοιχείο είναι ότι ο κριτικός φορέας της δημοσιότητας, το πανεπιστήμιο, μετέχει στη διαλεκτική των θεσμών, καθώς το ίδιο αποτελεί μέρος του πολιτικού συστήματος, άρα συμμερίζεται και τα όρια αυτού του συστήματος. Το πανεπιστήμιο ως ένας – και στην ακραία περίπτωση: ο μοναδικός – φορέας της αλήθειας αποτελούσε όντως την προϋπόθεση για μια συναλλακτική δημοσιότητα. Το ζήτημα, όμως, ήταν η προϋπόθεση της προϋπόθεσης, τι ήταν αυτό «που κρυβόταν μέσα στο σκύλο». Παρόλη την σημαντική διαφοροποίηση της κοινωνίας του 21ου αιώνα από εκείνη του Kant και της διένεξής του, οι ουσιώδεις θεματικές παραμένουν οι ίδιες, όπως εύστοχα είχε διατυπώσει ο Μανόλης Αγγελίδης το 2006: «Θεωρώ ότι η υπονόμευση του δημοσίου χαρακτήρα του πανεπιστημίου επιδρά με άμεσο τρόπο στην ενότητα των γνωστικών αντικειμένων κατά επιστημονικό κλάδο και ενισχύει τις διαδικασίες κατακερματισμού και προσαρμογής τους στις αναπτυσσόμενες αγοραίες λογικές, υπονομεύοντας έτσι το αίτημα για την καθολική κοινωνικοποίηση της παραγόμενης γνώσης».⁷¹

⁷¹ «Απορρύθμιση» γνωστικών αντικειμένων, Εισήγηση στο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Το πανεπιστήμιο των ημερών μας: Αναδιάρθρωση των δομών και απώλεια της αυτονομίας;», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-29.3.2006.

Παράρτημα

Το πρόγραμμα σπουδών του Πανεπιστημίου του Καϊνίγκσμπεργκ την περίοδο του Kant:⁷²

I. Εξάμηνο

I. *Linguae*, αρχαίες και ζωντανές γλώσσες.

α) Λατινικά, ελληνικά, ανατολίτικες γλώσσες μαζί με στοιχειώδη ερμηνευτικά μαθήματα και ασκήσεις.

β) Ζωντανές γλώσσες: Γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά.

II. Φιλοσοφία.

α) Φιλοσοφική και γενική εγκυκλοπαιδεία

β) Λογική.

γ) Αισθητική

III. Μαθηματικά.

α) Μαθηματική εγκυκλοπαιδεία

β) *Mathesis pura*.

IV. Ιστορία.

α) Θεωρία της ιστορίας και της βιογραφίας.

β) *Historia litteraria*.

γ) *Historia universalis*.

V. Οικονομικά και πολιτική επιστήμη.

α) Εγκυκλοπαιδεία όλων των επιστημών της οικονομίας, της πολιτικής και της δημόσιας οικονομίας.

β) Σύστημα αυτών των επιστημών.

II. Εξάμηνο.

I. Φιλολογία, γλώσσες, καλές τέχνες

α) Θεωρία των καλών τεχνών.

β) Αρχαιολογία και γνώση της αρχαιότητας.

II. Φιλοσοφία.

α) Μεταφυσική.

III. Μαθηματικά.

α) *Analysis finitorum et infinitorum*.

IV. Ιστορία.

α) Ιστορία των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών και κρατών.

β) Διπλωματία.

V. Οικονομικές-πολιτικές επιστήμες

α) Θεωρία της αγροτικής οικονομίας στην πληρότητά της

III. Εξάμηνο.

I. Φιλολογία, γλώσσες κ.λπ.

α) Μαθήματα ερμηνευτικής και ασκήσεις ερμηνείας σε κλασικούς, Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς και

β) στα ιστορικά και ηθικά βιβλία της Βίβλου.

II. Φιλοσοφία.

α) Φυσική.

III. Μαθηματικά.

α) *Mathesis applicata*.

IV. Ιστορία.

α) Ιστορία του γερμανικού αυτοκρατορικού δικαίου

β) Οικοσημολογία

γ) Νομισματική

V. Οικονομικές-πολιτικές επιστήμες

α) Το σύνολο των πολιτικών επιστημών.

IV. Εξάμηνο

I. Φιλολογία.

α) Συνέχιση των μαθημάτων ερμηνευτικής.

II. Φιλοσοφία

⁷² Βλ. Riccardo Pozzo (2000) – «Kant's *Streit der Fakultäten* and conditions in Königsberg». *History of Universities*, τόμ. 16, 2000, σ. 120-122.

α) Το σύνολο της πρακτικής φιλοσοφίας.

β) Φυσικό και γενικό δίκαιο.

III. Μαθηματικά.

α) Μεμονωμένα τμήματα των εφαρμοσμένων μαθηματικών.

IV. Ιστορία.

α) Ιστορία των μεμονωμένων γερμανικών κρατών.

β) Ιστορία της πρωσικής δυναστείας, της αυτοκρατορίας και των κρατών της.

V. Οικονομικές-πολιτικές επιστήμες.

α) Θεωρία της βιοτεχνίας, των φυτών, των εργαστηρίων, των τεχνών, του εμπορίου κ.λπ.

V. Εξάμνηο.

I. Φιλολογία.

α) Θεωρία και πράξη της τέχνης της ομιλίας και της ποιητικής.

β) Η κριτική και η θεωρία της.

γ) Συνέχιση των μαθημάτων ερμηνευτικής.

II. Φιλοσοφία.

α) Ηθική.

β) Πολιτική.

III. Μαθηματικά.

α) Μεμονωμένα τμήματα των εφαρμοσμένων μαθηματικών.

IV. Ιστορία.

α) Ευρωπαϊκή και γερμανική πολιτική γεωγραφία ή στατιστική.

β) Ιστορία της γνώσης.

γ) Ιστορία των [κρατικών] συνθηκών και των συμφωνιών.

δ) Σύγχρονη ιστορία του 16ου και 17ου αιώνα.

V. Οικονομικές-πολιτικές επιστήμες.

α) Δημόσια οικονομία και καμεραλιστική στο σύνολό τους.

β) Φυσική ιστορία αναφορικά με τη γεωργία, την όρυξη, τις τεχνικές, τις τέχνες και τις βιοτεχνίες.

VI. Εξάμνηο.

I. Φιλολογία.

α) Συνέχιση των μαθημάτων ερμηνευτικής.

II. Φιλοσοφία.

α) Φυσική ιστορία στο πλήρες εύρος της, και ειδικά ορυκτολογία.

III. Μαθηματικά.

α) Μεμονωμένες μαθηματικές επιστήμες.

IV. Ιστορία.

α) Ιστορία της φιλοσοφίας

V. Οικονομικές-πολιτικές επιστήμες.

α) Μεμονωμένα τμήματα των οικονομικών και πολιτικών επιστημών, δηλαδή

θεωρία του εμπορίου στο σύνολό της, θεωρία των βιοτεχνιών και των φυτών,

θεωρία φορολογίας,

θεωρία της διαχείρισης των βασιλικών κτημάτων

θεωρία των τελών

β) Πρακτικές ασκήσεις σ' αυτές τις επιστήμες.